

הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל (בהשוואה ללשון המקרא) *

מאת

מנחם מורשת

(א) התופעה ורקעה המוקדם

התופעה של שימוש התפעיל כאקויואלנט לקל בפעלים בני שורש אחד נפוצה מאד בלשון חז"ל¹, והמדקדים שעסקו ברובד זה לא עמדו עליה או שלא היו מודעים למידת היקפה². נמצא, שהתופעה נפוצה בלשון חז"ל בפעלים יוצאים (טרנסטיביים) ואף בעומדים (בתוכם גם אינכואטיביים), בפעלים המשותפים עם המקרא ובפעלים שנתחדשו בלשון חז"ל. יש שהפעיל והקל בהוראת פעולה פשוטה או אינכואטיבית משמשים זה בצד זה, ויש שהפעיל בלשון חז"ל דחה כליל את הקל המקראי. נרשמים בתחום זה הבדלים רבים בהשוואת גירסות כתבי-היד, ביניהם אבות-טקסטים (שבאחד בא הפעיל ובמשנהו הקל), ובדומה לזה הבדלים בין נוסח ארץ-ישראל לנוסח בבל במקורות מקבילים^{*2}.

לעיתים מתגלים לנו במפתיע בלשון חז"ל שימושים של הפעיל בהקשרים, שמתבקש בהם השימוש הטבעי בקל. בגלל הזרות הלשונית עלולות לעלות סברות

* יסודו של מאמר זה בהרצאה, שנישאה בקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ירושלים, תשל"ג.

1 אין הכוונה לפעלים הרווחים בהפעיל בהוראת פעולה פשוטה, שאין מהם כל תיעוד לשימוש בקל, כגון: הופיע, הגיד, הקשיב (במקרא), ועיין ג' ברגשטר, דקדוק הלשון העברית, (תורגם בידי מ' בן-אשר), ירושלים תשל"ב, עמ' 484–485. וכן בל"ח: החליט, המתין (מתן 1), הפסיד. לעיתים עולים אמנם במאוחר בפעלים מסוג זה גם שימושי הקל, כגון במקום "הכריו" נמצא: "שמלאך כורז לפניו" (תנח' משפ' יט — לפי דפו"ר קושטא $\times 3$), אך "והיה כורז" (דב"ר שופ' ו) פעמים אחדות, הוא בכ"י: היה אומר (מהד' ליברמן, עמ' 97), וראה "דובקין" (ירו' מגי' א—עא 4) ליד "מדביקין" המקובל, ותמצא 'פסידו' בכ"י במקום "הפסידו" השגור כש"פ מהפעיל, ש' שרביט, מסכת אבות ע"פ הגניזה, תשכ"ט (עבודת גמר), עמ' 80.

2 כגון: S. Stein, *Das Verbum der Mischnasprache*, Berlin 1888, p. 10 וכן אחריו K. Albrecht, *Neuhebräische Grammatik*, München 1913, p. 110–111 מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ת"א תרצ"ו, עמ' 121.

*2 בעניינים אלה אדון בנפרד, במאמר אחר (עומד להתפרסם).

[2]

מנחם מורשת

על שיבושי מעתיקים או לגרור פרשנים לפירושים דחוקים למען הסביר את השימוש התמותה בהפעיל. אולם כאשר נפרשת לפנינו תמונת הלשון בתחום זה במלוא היקפה, מוסברים יפה על רקע התפוצה גם המקרים הבדודים³, הנראים חריגים או חשודים בגירסות כתבי-היד. אפילו אם נגלה בכתב היד חילופים בין ו/י, שבכוחם להוות שינוי צורני בבניינים (כגון: יבוא-יביא; יעבור-יעביר), אין להסיק מיד, שמקור החילופים הוא טעות גראפית בלבד. אם נגלה מספר לא מבוטל של חילופים כאלה, תיראה עובדה זו מעבר למקורות של פליטת קולמוס, ואפשר מאד שלסופרים גתערבו שני השימושים, שהיו שגורים בניהם, ואף הם יצטרפו למערכת האמורה. מקרים בודדים בלבד אפשר יהיה לייחס לסוג של אטרקציה, גריחה מתוך ההקשר התבניתי הסמוך, בייחוד אם ההופעה היא חד-פעמית, ואין אסמכתא לשימוש סדיר נוסף בדרך זו בשורש הגתון.

המדקדקים, שמיינו את הוראותיו של ההפעיל בלשון חז"ל, לא מיצו כלל את מיגוון משמעותיותו של בניין זה, וכאמור נעלמה מהם התופעה שבדעתנו להציגה. מבלי לחדור לפרטים כבר הבחין בשעתו א"ה וייס, כי "שימוש ההפעיל היה אהוב מאד אצל בעלי לשון המשנה"⁴. לאחרונה ציין גם א' בנדויד בספרו, כי בלשון חז"ל פשט התהליך של מעבר מקל להפעיל, אך הוא התכוון בעיקר לפעלים עומדים, שעניינם שינוי מצב⁵. בפעלים אחרים הדגים את השוני בשימוש בין שתי השכבות הלשוניות (מקרא ולשון חכמים), אך דוגמותיו בכללן אינן מלוות ציון מראי-מקומות, וקביעותיו כפי שרשמן טעונות בשל טעמים שונים בדיקה יסודית⁶.

(1) בדיקת התופעה במקרא

סימני השימוש הכפול הנ"ל באותו שורש כבר ניכרים למעשה במקרא, אך אין מידתם מרובה כל כך, וחלקם עולים בספרי מקרא מאוחרים בלבד (ראה בסעיף הבא). יש גם צורות הפעיל מדומות, שאפשר להוציאן מדיוננו. בארט וחוקרים

3 השווה א' הורביץ, לשוננו כז-כח (תשכ"ג/ד), עמ' 297, הדין בסוגיית התפוצה, ומציין שם בדין, שיש הכרח להיעזר בכל מקרה גם במקורות חוץ.

4 א"ה וייס, משפט לשון המשנה, ויין 1867, עמ' 94.

5 א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים (כרך ב), ת"א תשל"א, עמ' 483, וראה שם בהערה. והשווה גם מ"צ סגל, דקדוק לה"מ (לעיל, הערה 2), שם.

6 בין השאר לא עמד על הופעת הפעיל בספר מקראי מאוחר, העיון ההיסטורי רופף ובמיוחד אין אימות מכתבי-היד. כך דרך משל: 'צמא' אינו מופיע במכיל' כהפעיל, אלא: 'צמא השקהו' (מכ דויהי ד — 13/301, וכן בש' 9, והשווה גם מכ דרשב"י 60). רק אחת מהן בדפ' ונציה וקושטא: "הצמא", ואין אפוא ראייה מוסמכת. הוא הדין ב"הרעיב" הסמוך, שאיננו מופיע בכ"י של מכ דר"י. בהוצ' הורוביץ-רבין שם ש' 12: "הרעיב האכילו לחם", אך בכ"י א וכן בכ"י מ: "אם רעב" או "רעב"; הפעיל נמצא פעם יחידאית במקבילה ב"מכ דרשב"י יד, יט — 60, אך הרגיל הוא כפ"י. ואין דיוקים לגבי ריב"שים, החכים, משסיע (יחידאי) ועוד בדומה — ראה להלן בערכים השונים.

[3] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

נוספים⁷, ובעקבותם ח' ילון⁸, הצביעו למשל על צורות 'פעל' במקרא, כגון: "אמץ", "אטם", "ויטמנו", שלדעתם אינם הפעיל כלל, אלא עתיד קל ממשקל *qatil*), ורק במקרה הידמו הצורנים להפעיל (בבחינת הומונימים דקדוקיים). ואמנם אין מאלה במקרא תיעוד ודאי בהפעיל (בצורת ה'עבר'), אך אין חולק, שמצויים במקרא גם שימושי הפעיל ברורים, שמסתבר כי הוראתם זהה לקל. בעלי הדקדוק ההיסטורי כגון באואר-ליאנדר מציגים מצד אחד דוגמות של פעלים בהפעיל בצד הקל ללא שום הבחנה ביניהם מבחינת המשמעות⁹: רשע/ הרשע, חשך/החשך, ומצביעים בעיקר על דנומינטיבים ופ"ע: האיר, האדים ועוד. א' שפרבר¹⁰ ממשיך בדרך זו ואף מוסיף עליהם, כגון: באש/הבאיש, עוינו/העוינו, תחפר/תחפיר ומרחיב דוגמותיו גם לפ"י: סגר/הסגיר (את הבית), פשט/הפשט. ומצד שני יש חוקרים, שאינם שלמים עם עובדה זו של טשטוש בבניינים, ומנסים למצוא את הייחוד הסמנטי שבשימושי הפעיל כאלה במקרא לעומת הקל. ספיזור¹¹, דרך משל, מדבר על ההפעיל כאלטיב (תוך הרחבת הדיון על-כך משפות שמיות אחרות): "אדימו" = יהיה אדום חזק מאד, "ויהי בהקשותה בלדתה" = כשהגיעה לשיא הקושי בלידה¹², ולדעתו הייתה לכך צורה אמפטית בתחילית מיוחדת, הומוגנית לקאוטיב, בדומה לערבית "אחסן" (ובאכדית השפעל). וכן לאחרונה מוצא א' ייני¹³ בידול בין שימושים כפולים, כגון: נחם/ינחם, שלחתי/השלחתי (עמוס ח, יא), וסובר, כי ההפעיל מתכוון לדרך גרימה מיוחדת, שבה B פועל בתלות ובהתאמה עם הגושא A, שהוא קבע את התנאים או את תקופת הזמן. וראה שם פלפולים דקים נוספים¹⁴.

אפשר אמנם למצוא ייחוד בהפעיל המקראי, כגון בפועל 'סגר' (מבין הדוגמות שהזכיר שפרבר — ראה לעיל): "והסגיר הכהן את הנגע", "והסגיר את הבית" (ויקרא יג, ד; יד, לח), המוסברים בהוראה דקלרטיבית, והכוונה, שהכהן הורה

7 J. Barth, *ZDMG* 43, p. 179 ff.; C. Brockelmann, *Grundriss der vergl. etc.* I 1908, p. 548, Th. Nöldeke, *ZDMG* 25 (1871) p. 667

8 ח' ילון, לשוננו ב (תר"ץ), עמ' 113–126 (= פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 43–56).

9 H. Bauer-P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle 1922 (Hildesheim 1965), p. 294

10 A. Sperber, *A Historical Grammar of B.H.*, Leiden 1966, pp. 710

11 E. A. Speiser, *Oriental and Biblical Studies*, Philadelphia 1965, ("The 'Elative' in West-Semitic and Akkadian") pp. 465–493

12 ראה שם, עמ' 493, לעומת "ותקש בלדתה" — בראשית לה, טז — (הפועל 'אדם' מצוי במקרא פעם אחת בקל ופעם אחת בהפעיל).

13 E. Jenni, *Das hebräische Pi'el*, Zürich 1968, pp. 252–256 ("Hif'il neben (Qal)")

14 מבקרים אחדים יצאו אמנם נגד תיאוריות מסוימות של ייני, עיין למשל, י' בלאו לשוננו לד (תשל"ל), עמ' 228–233, וראה הערתו של ז' בן-חיים, ספר זיכרון לח' ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 51, על "שלח" קל/פעיל.

והצהיר, שהבית (הנגע) טמא ועליו להיסגר¹⁵. אך בעיקר עלינו לזכור, שבמקרא רווחים גיווני סגנון לרוב, הנובעים מטעמים ספרותיים-אמנותיים. בין היתר בולטים שימושים צמודים מן הסוג דלעיל בשני הבניינים: "ו ת צ פ נ ה ו שלשה ירחים ... ולא יכלה עוד הצפינו" (שמות ב, ב-ג), "או תרצה הארץ את שבתתיה ... והרצת את שבתתיה" (ויקרא כו, לד), "צדיק כתמר יפרח ... בחצרות אלהינו יפריחו" (תהלים צב, יג-יד), או במקומות מקבילים: "העונו, רשענו" (מלכים-א ה, מז, וכן הוא בדברי הימים-ב ו, לו), לעומת: "העונו, הרשענו" (תהלים קו, ו), "ועונו (ו) הרשענו" (דניאל ט, ה), וניכר חוסר האחידות בקטעי וידוי ותפילה. וללא הקבלה נמצא בחלק פרוזאי את השימוש בקל כנגד השימוש בהפעיל בקטע פיוטי-נבואי: "כי מן המים משיית הו" (שמות ב, י)/"ימשני ממים רבים" (שמואל-ב כב, יז = תהלים יח, יז), "והיו תואמם" (שמות כו, כד)/"שכולם מתאימות" (שיר השירים ד, ב), "לא יקרץ (ה) קרחה בראשם" (ויקרא כא, ה), "והקריחו אליך קרחה" (יחזקאל כו, לא), כל ראש מקרח (יחזקאל כט, יח)¹⁶ שמא רמז בזה שבהפעיל (הצורה הגזורה) הורגשה בלשון כמרומת יותר. אמנם נמצא לעיתים את התופעה גם בתיאור פרוזאי מקביל: "עשב מזריע זרע" פעמיים (בראשית א, יא-יב), "כל עשב זרע זרע... פרי עץ זרע זרע" (שם, א, כט), אך העניין הוא סמוך ואינו חורג מתחום הדוגמות הראשונות.

לכל הבחנים האפשריים שהזכרנו אין שום ביסוס בלשון חז"ל. בשימוש הפעיל ליד הקל באותו שורש בפעלים רבים בלשון חז"ל (ולעיתים הפעיל תמורת הקל המקראי) לא ניכר שום שינוי אובייקטיבי במשמעות, וסממנים אמנותיים או גיווני סגנון נעדרים כמעט לחלוטין בשכבה לשונית זו במיוחד בטקסטים הלכתיים, הנודעים בייצובם הסגנוני ובדיוקם הלשוני. התייעוד של שימושי הפעיל מרובה לא רק בצורות בינוני או 'פעיל', אשר בטקסטים בלתי מנוקדים כתיבם הוא לעיתים בלתי מחייב ודו-משמעי, אלא בצורות ודאיות וגלויות של היעבר' או של שם הפועל, שבהם מחויבת הת"א התחילית, כגון: הטמינו/להטמין, הריבו/להריב, או: הכחישו (פ'ע), הזקינו וכיו"ב. היו סברות, כי במקרא הוחל בשימוש הפעיל כפעולה פשוטה בקל להדגשת הטרנסטיביות של הפעולה, כאשר הלכה ונעלמה ההבחנה בצורות הקל בין הפועל העומד ליוצא, אך הדבר אמור בעיקר בשימושי הפעיל בפעלים שאבד מהם הקל (ראה לעיל, הערה 1), ועוד שהרי מוצאים את השימוש הכפול גם בפעלים עומדים ובמידה לא פחותה מאשר ביוצאים.

15 ראה, למשל, ד"צ הופמאן בפירושו לספר ויקרא, ירושלים תשי"ג, עמ' רפג. דעה זו מובאת גם בשם הרמב"ם.

16* וראה כך בשימוש כפול גם בל"ח: "הקוריה קרחה בראשו" (מכות ג, ה = ת' שם, ד, יא), "קרחת הכרם, מקריחין אותו מאמצעו" (ירו' כלא' ד, א – כט 1).

(2) הצטברות בספרים מאוחרים ובמגילות ים-המלח

ניתן תחילה תשומת לבנו לעובדה, שהצטברות מסויימת של שימוש הפעיל תמורת הקל מסתמנת בספרי מקרא מאוחרים, ויש בה כדי לרמוז על התגברות התופעה בסוף ימי בית שני. נמצא, כי רובם ככולם ממשיכים בדרך זו בלשון חז"ל וחלקם ידועים גם ממגילות ים-המלח¹⁶ או מספר בן-סירה (וראה סעיף ג). גם אלה מחזקים את ההנחה, שהתפשטותה של התופעה מאוחרת היא, ומקורות אלה מצביעים אף הם על שלבי המעבר שלה. נציין אגב זאת, כי "קוטשר מנה פעלים אחדים בהפעיל במגילת ישעיהו א^{16*}", הממירים את הקל שבנוסח המסורה, בלא שמצא לכך הסבר מניח את הדעת. נדמה, שהעובדה התמוהה תוכל להתבהר באור הרקע הכללי המתגלה בתחום זה בלשון חז"ל.

(פ"י): זנח — במקרא רגיל בקל (כגון: איכה ב, ז; תהלים ס, ג), והפעיל באותה הוראה מופיע בספר מאוחר בלבד¹⁷: "כי הזניחם ירבעם ובניו" (דברי הימים ב יא, יד), "יזניחך לעד" (דברי הימים א כה, ט). ובהפעיל מצוי גם במגילות ים-המלח: "ולא הזנחתני בחסדיכה" (הודיות ט, 7, וראה שם 11). הפועל נעלם מלח"א, וחוזר בלח"ב בהפעיל בלבד: (ע2ב) "אל תזניחנו כאות מי מרה" (מ"ק כה ע"ב), ובמדרש שם מן המקרא: "זנח, שהזניח עוונותיהן של ישראל" (מגילה יג ע"א). (ע2א) "ומזניחים עצמן הימך" (פסיקתא רבתי-תקעו).

(פ"ע): ג ד ל — בהוראה של שינוי מצב (אינכואטיב) רגיל במקרא בקל, כגון: "עד יגדל שלה בני" (בראשית לח, יד), "הלהן תשרנה עד אשר יגדלו" (רות א, יג). ההפעיל באותה הוראה (= קל) עולה בספר מאוחר בלבד¹⁸: "וצפיר העזים הגדיל עד מאד" (דניאל ח, ח — וראה שם פסוק ד ופסוק כה) = נהיה או נעשה גדול.

כך הוא בהפעיל בלשון חז"ל¹⁹, ואילו הקל הצטמצם בלשון חז"ל להוראה אחרת

16 על לשון המגילות, המעוגנת ברקע הלשוני הידוע לנו משלהי הבית השני, עמד בהרחבה ה' רבין *Scripta Hierosolymitana* 4 (1958), p. 144-161, וראה שם גם מאמרו של מ' גושן-גוטשטיין.

16* י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגי"ש, ירושלים תשי"ט, עמ' 274-275.

17 "האזניחו נהרות" (ישע' יט, ו) מסווג במילונות כלקסמה נפרדת, ראה ב"י בערך 'אזנח'. BDB-זנח², KBL החדש³, עמ' 264 ב למטה (זנח¹). ובמגילת ישעיהו א תוקן ל"הזניחו", כפי המצוי בלשון חז"ל, וראה הערת י' קוטשר, הרקע הלשוני וכו', עמ' 265 (ולדעתו אין לפי שיטת המגילה ראייה, כי זו היתה הגירסה בטופס שלפנינו).

18 ב"י יהודה, עמ' 702, לא עמד על תיעודי הוראה זו מן המקרא, וציינה בהפעיל מל"ח בלבד, אבל ראה אוצר לשון המקרא, כרך ב, עמ' 200 (לוינשטם-בלאו).

19 ההפעיל בהוראת גרימה, המצוי יותר במקרא, איננו במשנית בהוראה זו, כפי שמסתמן מן המילונים. עיין יאסטרוב, וראה ב"י יהודה, עמ' 701-702.

[6]

מנחם מורשת

"יהיה במקום עם פלוני" — "גדל אתו" ²⁰: (ע1א) "תמתין עד שתגדיל" (יבמות יג, ז), "...מש הגדיל ונשא אשה אחרת" (יבמות י, ט [יח]), "הגדילו התערובות" (ת' שם יב, ה — 10/255), "יכולה היא משתגדיל להוציא מידן" (ת' כתו' ו, ח — 5/268). (ע2ב) "אין מחזיקין בנכסי קטן אפילו הגדיל" (כתובות יז ע"ב), "הגדילו יכולין למחות" (גיטין לד ע"א).

זקן — מצוי במקרא בקל, וההפעיל מופיע פעמיים כפ"ע (=קל): "גם כי יזקין לא יסור ממנה" (משלי כב, ו), "אם יזקין בארץ שרשו" (איוב יד, ח) ²¹. בלח"א אינו מצוי הקל, ובמילונים אין לו שום תיעוד גם בלח"ב ²², והרגיל הוא בהפעיל. (ע1א) "גול בהמה והיזו (י) קינה, עבדים והיזקינו" (ב"ק ט, ב — והשווה ת' שם י, ג — 28/366), "זקני עם הארץ כל זמן שהן מזקינין דעתן מיטרפת עליהן" (קנים ג, ו [ט] השווה שבת קנב ע"א).

(ע2א) "כיון שהזקינין..." (בר"ר צז — 1241). "האיש אינו מזקיין והאשה מזקנת" (בר"ר מז — 473).

(ע2ב) "והיו מזקינין ולא היו נושאים נשים" (כתובות פב ע"ב). "עד שיזקין כשר לעבודה" (חולין כד ע"א).

לעב — ידוע מספר מאוחר בבניין הפעיל: "והיו מלעבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו" (דברי הימים ב לו, טז). וכך נמצא בלח"ב (ע2א): "שהיא יושבת ומלעבת בדברי תורה" (ירו' סוטה ג, ד — יט 1, לפי כ"י לידן. בכ"י וטיקאן 133: מלעגת).

בלח"א (ע1ב) נמצא גם בקל בשיכול אותיות ²³: "הנעל בין ואינן עולבין" (גיטין לו ע"ב ועוד) ²⁴, ובעברית החדשה נפוץ השימוש בצורה זו בהפעיל "מעליב" (כפ"י).

לעג — במקרא רגיל בקל, אך בין השאר חמש פעמים בהפעיל ²⁵, ורובם בספרים מאוחרים ("וילעג על היהודים" — נחמיה ג, לג, "ואחר דברי תלעיג" —

20 ובלח"א בהוראה זו אף בהתפעל, כגון: "בן שמת אביו, אמו אומ' יתגדל אצלי, ויורשין אומ' יתגדל אצלינו" (ת' כתו' יא, ד — ליברמן 94, כ"ע: התגדל).

21 וראה על-כך אצל H. Bauer-P. Leander, *Historische Grammatik etc.* p. 294 b.

22 יאסטרוב מביא תיעוד יחיד בקל מבר"ר מח: "ואני זקנתי מלעשות נסים" (כאילו דברי הקב"ה הם בתמיהה), וכך הוא אמנם בהוצ' תיא' — אלבק, עמ' 494, אבל בכ"י וטיקאן 30 (דפו"צ, עמ' 69): "ואני זקנתי לעשות לי נסים". לפי זה הרי לפנינו דרש על הפסוק "ואני זקנתי" (ברא' יח, יג) ומסתבר, שהתוספת היא כאילו מדברי שרה. לפיכך אין "זקנתי" שימוש של הדרשן, אלא הציטטה המקראית. בקונקורד' לבבלי אין בקל.

23 השווה מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, סעיף 3/176, שרואה את 'עלב' בסירוס אותיות מן הני"ל (מטתזיס).

24 ראה ערכי א, עמ' 127, הערה 41, ולא מצוי עוד בבבלי. וידועה צורת הבינוני הפעול: "עלוב", "עלובין" בלח"ב, וספק בלח"א.

25 וראה על פועל זה אצל ח' ילון, פרקי-לשון, עמ' 47. ואין צורך בהערה 12 המוספת שם, אם נשווה למצוי בלשון חז"ל. וראה גם מילון ב"י 7542 א, הערה 2.

[7] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

איוב כא, ג), פרט לתהלים כב, ח. וכך במגילות ים-המלח: "אשר ילעיגו על רבים" (פשר חבקוק ד, 1—2)²⁶ ואף בספר בן-סירא: "וקח מוסרי ואל תלעיג עלי" (לד, כב [ב]), בגיליון: תלעג²⁷.

וילעג בהצרכת 'על' רגיל בלשון חז"ל בהפעיל:

(ע1א) "ורוח הקדש מלעגת עליו" (מכ ויהי ז — 141 = מכ דרשב"י 2×90), והיו מלעיגין עליו ואומרים עליו" (מכ ויסע א—155). "עין שהלעיג על כיבוד אב ואם" (ירו' פאה א—טו 4 = ירו' קידו' א—סוף סא 2)²⁸.

(ע2א) "ומלעיגים" (בשפתותיהם" (בר"ר צד—1180), "שהיא יושבת ומלעגת בדברי תורה" (ירו' סוטה ג, ד—יט 1, כך בכ"ר; בכ"י לידן: מלעבת). (ע2ב) "שכל המלעיג על דברי חכמים...". (עירובין כא ע"ב = גיטין נו ע"א). והקל נדחק לגמרי בלשון חז"ל²⁹.

שמן — כפ"ע רגיל במקרא בקל (3 ×), ופעם אחת בלבד בהפעיל (= קל) והיא בספר מאוחר: "ויאכלו וישבעו וישמינו" (נחמיה ט, כה) = נעשו שמנים, שמנו³⁰. וכן הוא מזדמן בלשון חז"ל בצירוף עם 'כחש' (:): בהפעיל בלבד: (ע1א, ע1ב) — "כחושה והשמינה" (ת' ב"ק ז, יז — 1/360 = ב"ק סה, ע"א). (ע2א) — "גזול כחושה והשמינה" (ירו' שם ט, א—ו' 4).

במגילות ים-המלח: נעיר אגב אלה על דוגמות אחרות, שהפעיל (= קל) מופיע בספר מאוחר, ואין המשכיות לשימוש זה בלשון חז"ל, אך הוא מתגלה גם במגילות ים-המלח או בבן-סירא.

(פ"י): בזה — רגיל במקרא בקל [כגון: "ולא בזה את תפלתם" — (תהל' קיב, יח), "בוזה אמו" (משלי טו, כ)], ובספר מאוחר מופיע: "להבזות בעליהן בעיניהן" (אסתר א, יז).

ובמגילות ים המלח: "או ספר לזקניו להבזותו" (ברית דמשק ט, 4).

בלח"א מצוי פיעל במקום הקל כפ"י (ע1א): "והמבזה את המועדות" (אבות ג, יא — כ"ק). "וביזו אותו כל אומות העולם" (מכ' דויהי ז — ה"ר 140, לפי כ"א וכ"מ)³¹. "היתה מבזה קודשי המקום" (ספרא שמיני — כ"ר רג, בדפ' 26

26 ואין צורך בהגנתו של א"מ הברמן, מגילות מדבר יהודה, עמ' 180, כי צ"ל: ילעוגו. השווה ח' ילון, מגילות מ"י (דברי לשון), עמ' 67; ובבבלי "עובר משום לועג לרש" (ברכ' ית, ע"א; מנח' מא, ע"א ועוד) קשור לפסוק ממשלי יז, ה.

27 עלפי הקונקורדנציה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשל"ג, עמ' 189; ולפיה מצוי שם גם פעם אחת בקל.

28 מצוי בין הברייטות של "תני ר"ש בן יוחי" — ראה היגער, אוצר הברייטות ד, עמ' 117, וראה גם להלן בסעיף על "הפעיל במדרש הצמוד לפסוקי מקרא".

29 במילון ב"י מובא תיעוד בודד מפסיק' רבתי לד: "שחקנו לעגנו...". (ע2א).

30 בגין נדירותו מסבירו ראב"ע כפ"י: והשמינו לבם.

31 ה"ר גרס: "ובוזהו" לפי ד"ו. ובמכ דרשב"י טו, ט — סוף 89: "ובזו אותם אומות העולם".

וייס מזו 3: קודשי המקדש). וראה בצמידות לפסוק מקראי: "דבר ה' בזה" (במדבר טו, לא) שביזה על דיבור הראשון (ספ—ב קיב 121) ³².
 ובקל (חזרה לשימוש המקראי): "הבוזה את חבירו" (אבות דר' נ' כט) — ע2א.
 (פ"ע): רעד — במקרא קל (1): "מביט לארץ ותרעד" (תהלים קד, לב),
 והפעיל באותה הוראה כפעולה עומדת מתגלה בספרים מאוחרים בלבד: "עמדתי
 מרעיד" (דניאל יא), "מרעידים על הדבר" (עזרא יט). פועל זה נמצא
 בלח"א כפועל יוצא בלבד בשימוש טבעי של ההפעיל (קאוטיב): "המרעיד את
 האילן" (מכשי א, ב = ת' שם, א, א—ב). במילונים אין ממנו תיעוד בלח"ב,
 ותמורתו רגיל בלשון חז"ל 'רתת'. ומצאתי המשך לשימוש הנ"ל מספרי המקרא
 המאוחרים (הפעיל בהוראת הקל), בספר בן-סירא: "ומתפאר בחנית מרעיד" —
 לח, כה (ב) ³³ = רועד.

שחק — מצוי במקרא פעם יחידאית בהפעיל בספר מאוחר בצמידות ל'לעג':
 "משחקים עליהם ומלעיגים" (דברי הימים-ב ל, י) — אין לכך המשך בלשון
 חז"ל, אבל במגילות ים המלח נמצא פעם אחת: "ובלעג יש חוקו עליהם" (פשר
 חבקוק ד, 6); בכ"י גיכרת מחיקה על הוי"ו הראשונה, ואולי התכוון המגיה
 ל"ישחקו" ³⁴.

ההיבט בתופעה יועיל לנו, דרך משל, להבהרת נוסח בעייתי בספר מאוחר
 בפועל 'מות': "אשר לא יקרא, אחת דתו להמית" (אסתר ד, יא) =
 'משפטו קבוע למות, בן-מות הוא'. כך יש להסביר, ולא בהוראה קאוטיבית,
 שהמלך הוא הנושא, כביכול ³⁵. חיזוק להסבר זה יש מן המקבילה הניגודית שם:
 "לבד אשר... וחי" (פ"ע). ובדרך זו הובן בתרגום שני לאסתר ³⁶, בפשיטתא

32 ובסורית מצוי באפעל כתרגום לקל "בינו את שמך" (מלאכי א, ו) — ראה ברוקלמן,
 מילון 164 א, ואין לו תיעוד בפעל, להלן פרק 3, סעיף א.

33 על-פי הקונקורדנציה בהוצ' האקדמיה ללשון העברית (לעיל, הערה 27); והשימוש
 רגיל בלשון הרבנית בשו"ת, אצל ש"י עגנון ועוד בספרות החדשה (נדון על-כך
 בנפרד במקום אחר).

34 לדעת א"מ הברמן, שם, יש לקרוא: ישחקו, וכבר הביע דעה זו ח' ילון קרית ספר
 כז, עמ' 172 (= מגילות מ"י 66). אך ייתכן שהמחיקה איננה מציינת ביטול
 כליל של הוי"ו, אלא יו"ד במקום וי"ו (וראה הערת ילון שם, ל'יעבורו' — 'יעבירו',
 ושם עמ' 67: "ולחרוב", צ"ל: ולחריב = להחריב). ועיין עתה על הבעיה בדברי א'
 קימרון "ההבחנה בין וי"ו ליו"ד בתעודות מדבר יהודה", בית-מקרא נב
 (תשל"ג), עמ' 102—112.

35 ראב"ע הלך בדרך זו ופירש: "אחת היא דת המלך לכול, להמית", ובדומה לו מ"צ
 סגל, אך הפירוש דחוק מבחינה תחבירית, שכן "המלך", הלוואי הנסתר, מרוחק הוא
 מכאן; כנגד זה ראה דעת המלבי"ם: "כולם חייבים מיתה... ממילא הנכנס שלא
 ברשות הנהו בן-מות תיכף". וכך מסתבר גם על-פי הרס"ג, שפירש בצורת
 סביל: "הרי הדת בכך היא אחת (להדיוט ולמלכה), והיא שיומת" (ראה חמ"ש
 מגילות, מהד' י"ד קאפה, ירושלים תשכ"ב). ומבין המילונים מצאתי, שאבן-
 שושן הסביר כך במילון החדש (ג 469, טור ב): "הוא חייב מיתה, דין מוות לו".

36 בתרגום ב לאסתר לפי הדפ': "חזא היא גזירתיה למקטל", וחסר במהד' שפרבר, אבל

[9] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

ובתרגום השבעים³⁷. אם רואים אנו את היקף שימוש זה של הפעיל, אין צורך להידחק בפירושים רחוקים, אלא גם כאן: הפעיל (להמית) = קל (למות) כפ"ע. ושימוש דומה נמצא בל"ח בשורש 'חיה' המנוגד; בתפילת 'אשר יצר' בנוסח ארץ ישראל: "או יסתם אחת מהם איפשר (= אי אפשר) לו להחיות" (ירו' ברכ' ט, ד — לפי כ"י וטיקאן 133)^{37*} = לחיות.

(3) שימושי הפעיל בהוראת הקל בספר בן-סירא

למימצאים שיובאו להלן הגענו בעזרת הקונקורדנציה לספר בן-סירא, שהופיעה לאחרונה³⁸, והתחשבנו במקרים הוודאיים בלבד. לא נרשמו המובאות, שהפעיל בהן מסופק מן הבוחן הצורני (כגון עקב כתיב בלתי מחייב), או שהפעיל אמנם ברור בצורתו, אך הוראתו בפועל הנתון מסופקת מן הבוחן הפרשגי; כך לא ציינו מקרים שברור מן הקונטקסט, שהפעיל משמש בהם בתפקיד גרימה, והוא שונה בזה מן הקל המשמש באותו שורש בהוראת פעולה פשוטה. מ"צ סגל רושם, למשל, במבוא לספרו³⁹ שימושים נדירים של הפעיל, אך מבדיקתם מתברר, שרובם משמשים בתפקיד קאוזטיבי, ראה: "יעליצו לב" (מ, כ[ב]), "תפחיו זהב" (ח, ב [א]), "יזעים הרים" (מג, טו [ב]); תדאיב, התקילנו ועוד. וכך בפועל שרגיל בלשון חז"ל לשמש באותה צורה כפ"ע, אך בספרנו הוא כפ"י: "תזקין דאגה" (ל, כד [ב]) = הדאגה גורמת שתקפוץ זקנה (סגל, עמ' קפט). על דוגמות בודדות של פעלים מס' בן-סירא, שראשית השימוש בהם בהפעיל (= קל) עלה בספרי מקרא מאוחרים, כבר הערנו אגב הדיון בסעיף הקודם (ראה שם: לעג, רעד). על הפעלים דלהלן יוער בסעיפים השונים בהמשך מאמרנו:

ט מן — "יטמין חכמתו" (מא, טו [ב]) — לפי הערה בגיליון (?)

בהוצאה של "תרגום שני" על-פי כתבי-יד, מהד', M. David, *Das Targum Scheni*, Berlin 1898, הגירסה היא: 'אחת היא גזירתיה למתקטלא', דהיינו בצורה סבילה. ובדרך זו בתרגום הסורי (פשיטא): 'חד אהי אתא דאתא למתקטלו' = אחד הוא האות שיבוא ליהרג, כלומר על אות ורמיזה אחת מהמלך נעשה בו עונש מות (עיין חמש מגילות, פראג תרכ"ו).

37 עיין אצל G. Jahn, *Das Buch Ester* (Nach der Septuaginta Hergestellt etc.), Leiden, 1901, S. 30 המתרגם מן השבעים: "כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית ולא נקרא, לא תהיה לו פליטה, לבד אשר יושיט לו... הוא ינצל". המחבר נאלץ להגיה, שלפני השבעים היה טקסט אחר (ראה שם בהערות), אך לפי הנ"ל אין צורך בכך, אלא "להמית" הובן כפ"ע.

38* ראה צילום בהוצ' מקור, עמ' 97. הקטע חסר בכ"י ליידי (השווה דפ' וינציא — יד 2), ורק הוזכרה שם התפילה: "אומר ברוך אשר יצר את האדם בחכמה", ראה גם הערה בשרידי-ירושלמי 354. הנוסח במקבילה בבבלי ברכ' ס, ע"ב: "אי אפשר לעמוד לפניך", ועיין דק"ס 344, הערה ג. והשווה עוד: והמתים לחיות (אבות ד, כב/כ — כ"ק ופרמה) = להחיות (לו, גנזי-משנה קיז וכ"י פאריס), ויש עוד חילופין בתחום זה בין כתבי-יד.

38 בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשל"ג.
39 ספר בן-סירא השלם, ירושלים תשל"ב², במבוא עמ' 21.

[10]

מנחם מורשת

ספק — "וכל צורך בעתו יספיק" (לז, טז [ב]) — וראה, סגל, עמ' רסד. לעומת: "ספקה חכמת ה'" (טו, יח [א—ב]) = דיה, רבה וגדולה (סגל, עמ' צח).

שים — "ומשים ריב לכל (טו) בתם" (יא, ל [א]) — ולרוב בא בקל. תמה — "וממטרו יתמיה לבב" (מג, יח [מ]) = "יחד ויתרגש הלב (פ"ע) 40. ופעלים אחרים שלא ידוע על שימושם בהפעיל במקום קל במקום אחר: דמע — "ידמיע אויב" (יב, טז [א]) = ידמע 41. גזף — "בקר לפנים ואחר תזיף" (יא, ז) = תנוזף, תגער (סגל, עמ' סח) 42. ערך — "ועל המון העריכו גרו" (ג, יח [ב]). "ב(ד)ברו יעריך גר" (לט, יז [ב]) = יערוך, יסדר ויצבור לערימה (סגל, עמ' רמב) 43.

(ב) הפעיל בצד קל בלשון חז"ל

(1) בפעלים המשותפים למקרא

(1) פ"י:

טמן — (מקרא) קל — "ויטמנהו בחול" (שמות ב, יב) ... "וטמנהו שם... ואלך ואתמנהו" (ירמיה יג, ד—ה), "טמן לו רשת" (תהלים לא, ה), ויש גם בנפעל. מצוי כך במגילות ים המלח: "ופחים טמנו לנפשי" (הודיות ב, 29) 1. "ובלח"א: "הטמן לפת וצנונית" (כלא' א, א), "אין טומנין (את) החמין מיו"ט לשבת" (עדר' ג, י). "ולא יטמנהו בחול" (שבת ג, ג [ב]) כ"ק בקל. לו: יטמינה. ילון (בהפעיל): יטמינה 2. הפעיל (מסופק במקרא?): "וילכו ויטמנו" (מלכים ב ז, ח $2 \times$) 3.

40 סגל סבר לגרוס: "יהמה לב" (ראה, עמ' רפט), שמא בגלל הצורה הנדירה (אע"פ שהיא תדירה בל"ח), אך ראה בהסבר, עמ' רצח, שלפי העניין נתפס שימוש הפועל כפ"ע.

41 ראה סגל, עמ' פ: יוריד דמעות מרוב צער; ומוסיף: הפעיל רק כאן.

42 וראה במדרש זוטא לשיה"ש (בובר 17): מנויף.

43 שורש זה משמש במקרא בהפעיל רק בהוראה של קביעת ערכו של בעל-חיים, של חפץ וכו'. 'ערך' בהוראת 'סדר' נפוץ במקרא בקל, אך תמורתו בלח"א עלה 'סדר' עצמו.

1 ועוד בקל בלבד לפי הקונקורדנציה של K. G. Kuhn.

2 וכך הוא (בהפעיל) במשניות הבבלי בדפ', אבל בקג"נ Or. 5558 F, p. 6 (במוזיאון הבריטי): ולא יטמנהו (בקל).

3 ב"י 1886: "כך הקרי ואולי הכוונה ויטמנו", אבל ראה בעיקר דיונו של ח' ילון, פריקי לישון, עמ' 43, (לעיל בהקדמה, הערה 8) על "עתיד קל הדומה להפעיל" ומה שהביא שם מדברי בארט. פרופ' מ"צ קדרי העיר לי, כי כיום אין זה עוד מסופק, והוא ודאי קל.

[11] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

(עא): "וכולם שאמרו: הטמן, אסור" (ב"ק י, ט [י] — כ"ק וכן לו). בדפוס וכן ח' ילון: "להטמין אסור". והשווה בת' שם יא, ז-ה, 24—23/370: "וכלן אמרו להטמין אסור" $2 \times$. "ראו את אביהם שהטמין מעות בשידה תיבה ומגדל (ת' מע"ש ה, יא — 19/95), "העושה תבשיל... ומטמין עליו את החמין" (ת' יו"ט ב, ב — 8/203).

(עב): "והטמין המטמין" (שבת לה ע"ב).

(עגא): "חכינא הטמינו לו בספלו" (בר"ר פח-1080), "עמדו והטמינו ממונם בכתלים ובשדות" (ויק"ר יז, ו — מרגליות שפה). "ואין האיש יכול להטמין עצמו ולומר גוי הוא" (ירו' ע"ז ב, א — מ 3).

(עגב): "הטמינה כתובתה" (כתו' טז ע"ב), "התיר להטמין את הצונן" (סנה' כד ע"א).

הפעל סביל (עא): "יעקב) י"ד שנה מוטמן ומשמש את עבר" (סדר עולם רבה ב — רטנר 9) = טמון⁴.

טרד — במקרא בקל בלבד $2 \times$ (משלי יט, יג; שם כו, טו) "דלף טורד" = טפטוף נמשך והולך. ובלשון חז"ל בקל ובהפעיל בעיקר במשמעות של גירש אותו ממקום⁵.

קל: (עא) "מגיד שהיו מבהלין אותו וטורדין אותן לצאת" (מכ בוא יג — 18/45, לפי כ"י אוקספ')⁶.

(עב) "וביקש לטורדני מן העולם" (נדר' ט, ע"ב).

(עגא) "היו טורדין אותה מבעלה" (בר"ר פג — 999), "וכש טרדו טרדו במידת הדין...". (שם כא — 5/202, חסר בכ"י וטיקאן 30).

(עגב) "יש שמאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם" (קידו' לא ע"א למטה, וכן הוא בכ"י וטיקאן מהד' צילום, עמ' 204).

הפעיל: (עא) "כיון שהיטרידו (הקב"ה את אדם מגן-עדן) התחיל מגונן עליו" (בר"ר כא — 200, בכ"י: שטרדו).

(עגב) "כל שכן שדרך מטרידתו ושינה משכרתו" (תענ' יז ע"ב) = העסיק ובלבל (בהשאלה).

משך — כפעולה פשוטה רגיל במקרא ובלשון חז"ל בקל — ראה מילונים וקונקורד'. אך בלשון חז"ל מתגלה גם הפעיל באותה הוראה⁸.

4 וראה עוד, למשל: "שכך היה מוכתב" (בר"ר פט — 1094) = כתוב. וראה ב"י 2550, טורא (הפעל). וכך: יוכשר, הוכשר = יכשר, כשר, השווה א' בנודיד, ל שון מקרא ול"ח א, עמ' 202.

5 ראה במילון בן-יהודה, עמ' 1918 (משמעות ב), ועיין: J. C. Greenfield, *HUCA* 29 (1958), pp. 210-212 על השוואת המשמעויות והשתלשלותן.

6 ראה עוד במכ מהד' הורוביץ-רבין: "לאדם שכעס על בנו וטרדו מביתו" (דויה ג — 98), אבל לפי כ"י אוקספ' וכ"י מינכן: וטרפו. ואינו במקבילה שבמכ דרשב"י.

7 במקבילותיו: "כל שכן שדרך טורדתו" (עירו' סד, ע"ב; סנהד' כג ע"ב) בדפי בשם אותו אמורא (רב נחמן בשם בר אבוח).

[12]

מנחם מורשת

(ע1א) "ותני כן הנהיגה המשיכה, קרא לה ובאת אחריו" (ירו' כלא' ת, ב—לא 3, כ"ל וכן בכ"ו 133 = מע"ש ד, ד—גה 1; עירו' ז—כד 3, קידו' א—ס' 1) = משך אותה.

(ע2א) "מביא שני דגים... קושרן בגמי וממשיכן" (בר"ר ז—54) = מושכן.¹⁰

נשא — במקרא נמצא צירוף בקל: "ועל בית הכרם שאו משאת" (ירמ' מ, ה), אך בלשון חז"ל בצירוף המקביל הוא: "בראשונה היו משיאין משואות" (ר"ה ב, ב—ד, והשווה בת' שם ב, ב), והוא הנפוץ.

שמש — במקרא בעיקר בקל, 1 בנפעל. הפעיל 1 מסופק: "תשמט ידך" (דברים טו, ג) ¹¹. בלשון חז"ל מצוי השימוש בקל, ונתרכה השימוש בהפעיל באותה הוראה. במילון בן-יהודה תיעודים מועטים לכך (מירושלמי בלבד), אך יש מאלה ששובצו בבניין פעיל, ולפי כתבי-היד הם למעשה בהפעיל, וליאסטרוב אין כל מובאה בבניין זה.

(ע1א) א. "שמה תבוא שמיטה ותשמיטנה" (ת' ב"מ י, ט — 11/394); "קל וחומר ליוכל שישמיט כספים" (ספרא בהר ג, ו—קו 3, ראה כ"י וטיקאן 31, מהד' צילום עמ' 212), "שדות וכספים משמיטים כאחד" (ספרא שם ה, ז—קח 3, כ"י וטיקאן שם 213). "שביעית משמט את המלוה בשטר... הראשון משמיט... הרי זה משמיט... אינן משמיטין המלוה על המשכון" (שביע' י, א—ב לפי כ"ק) ¹².

ב. "טעה ותשמיט בה פסוק אחד" (ת' מגילה ב, ב — 11/223 = שם ברכ' ב, ד — 20/3 = ירו' מג"י ב, א—עג 1).

8 להוציא מן ההוראה הקאזוטיבית, הידועה מלח"א, כגון: "ממשיכין יין ושמן בצניורות" (ת' שבת ז, טו) = עשה שיימשך, שיוזל.

9 ייתכן שהוא כאן בדרך הגרירה, ראה להלן סעיף ה. השווה היגער ז 19. במקבילתו בית' קידו' א, ז: "בין שמשך ובין שהנהיג, בין שקורא לה...".

10 אף על פי שבהמשך שם מתבסס על המשנה (כלא' ת, ב): "דתנינן אסורין לחרוש ולמשוך ולהנהיג" (בקל) = אסור למשוך בהן (אלבק). וראה ב"י 3379 ויאסטרוב, שההוראה כמו בקל, ומדגימים עוד "שהמשכתיו ברסן של פיו" (מד"ר שמות כ, והוא מדרש מאוחר, ולא בדקתי בכ"י).

11 הצורה תיתכן כיוסיב, אבל עיין ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 44 (על-פי בארט), שהיא צורת עתיד קל ממשקל פעיל.

12 במשנה שם, שביע' פרק י 14 פעמים. ילון ניקד את כולם בפעיל, כך הם בקונקורר-דנציה וכן הובאו אף במילון ב"י. ועיין כי כנ"ל בהפעיל גם בקג"נ בניקוד בבלי, א' פורת, לשון חכמים, עמ' 83 (ובכותרת בראש העמוד בטעות: פעיל). וראה ג' הנמן על מסורת כ"י פרמה (עבודת דוקטור), ירושלים תשל"ב, עמ' 215. ונמצא עדות להפעיל בשם הפעולה "ועל השמטת הארץ" (אבות ה, ט) — כך בכ"י פרמה, וראה גנזי משנה (מהדו' א' כ"ק), עמ' קיט. בכ"ק ולו: ועל השמטת הארץ, במש"ב: שמיטת הארץ. ועיין דעת ש' שרביט, מסכת אבות ע"פ הגניזה (לעיל פרק 1, הערה 1), עמ' 82—83. ועוד פעם אחת במשנה שבו' ז, ח [י]: משמטת. בקג"נ שפרסם ע"צ מלמד, ספר זיכרון לילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 412: משמט, משמטת, משמיטין (בפרק י'), אבל עיין מ"ש בשם 'מלאכת שלמה'.

הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

[13]

(ע2א) "טעה והשמיט את השם" (ירו' מגילה א, יא—עא 3). "לא ישמיט אדם ספר תורה מחיקו" (מס' סופרים ג, טו — 130) ¹³.

(2) פ"ע:

חכם — במקרא הרגיל הוא בקל (פ"ע), כגון: "ויחכם מכל אדם" (מל"א ה, יא), "שמעו מוסר וחכמו" (משלי ה, לג). הוראת הגרימה (כפקטיטיב) באה במקרא בפועל ורק פעם אחת בהפעיל: "מחכימת פתי" (תהי"ט, ח).

לעומת זה אין לקל תיעוד בלח"א, וספק אם בלח"ב ¹⁴, ונמצא תמורתו כפ"ע את שימוש התפעיל: "ולא כל המרבה (ב)סחורה מחכים" (אבות ב, ה [ד] — וכן בכתה"י), "הרוצה שיחכים יעסק בדיני ממונות" (ב"ב סוף פ"י — כ"ק ולו; בכ"י פרמה: להתחכם) ¹⁵.

ובסביל (הופעל): "שלא הוחכמו בדברי תורה" (ספ—ד שט — 6/349) ¹⁶. ובלח"ב (ע2ב): "הרוצה שיחכים ידרים" (ב"ב כה ע"ב — כך בדפ"ר ובכ"י פירנצה, אבל בכ"י המבורג: שיתחכם) ¹⁷.

תמה — במקרא רווח בעיקר בקל (1 בהתפעל), ובלשון חז"ל מצוי הפעיל בצד הקל. קל (ע1א): "אל תתמה על אלו" (פסח ו, ב), "אל תתמה על אבר מן החי" (ספ"ד עו — 1/42, וכן כ"ר). "תמיהני עליך" (ת' יוהכ"פ א, ח — 9/181, בכ"י: תמהני). ומצוי גם בלח"ב. הפעיל (ע1א): "עד מתי אתה מתמיה עלינו" (מכ ויסע ג — 166) ¹⁸. "היו מלאכי שרת מתמיהין לומר" (מכ דרשב"י, יד, כט — 67, במדה"ג: מתמהין).

13 כך הוא ברוב כתיב"היד, ראה מהד' היגער, עמ' 130. וכן הוא בקג"נ שבמוזיאון הבריטי Or. 5558K, עמ' 443 (ושם: מתוכו ויחיה). בן-יהודה במילונו הביאו בקל: "ישמט".

14 לפי הקונקורד נמצא פעם אחת בבבלי: "מה יעשה אדם ויחכם" (גדה ע"ב), כך לפי דפ"ר. ולא מצאתי ח"ג מכתב-יד קדום. וראה בהערה הבאה מב"ב לפי כ"י המבורג.

15 כנ"ל "להתחכם" הוא גם בכ"י מינכן ובכ"י פירנצה לבבלי, אבל בכ"י המבורג: "לחכם" (רמו לקל המקראי?). ובציטוט קטע זה בשם ר' ישמעאל בבבלי ברכ' סג ע"ב "הרוצה שיתחכם" (וכן בכתה"י). וכפ"ע (אינכואטיבי) בהתפעל מצוי עוד בלח"ב, למשל: "הרי הן מתחכמין להכין בקיץ לחמם" (מדרש דל"ב מידות — פ"ג 58) — ועיין במאמרי על מדרש זה בשנתון "בר-אילן" יא (תשל"ג), עמ' 208, הערה 126.

16 צורה זו בהופעל אינה רשומה במילונים (לוי, יאסטרוב, ב"י), ואבן-שושן במילון החדש מציינה כמצויה בספרות החדשה (ללא תיעוד).

כנ"ל בהופעל הוא בכ"י ברלין (Or. 1928), ובמקבילה במדרש תנאים, על-פי מדה"ג, בהפעיל: "שלא תחכימו בתורה" (ראה מהד' ד"צ הופמאן, עמ' 189), בדרשה על הפסוק "עם נבל ולא חכם".

17 ושם במס' ב"ב בהמשך הדיון (גם בדפ'): "שמתוך שמתחכם מעשיר", אף הוא מדברי אמורא. ובכ"י פירנצה (כרך וו, 25) הנוסח חריג: "שמתוך שמתחמתו מעשרתו".

18 בדפ' קושטא (שנת רע"ה) ובדפ' ונציה (שנת ש"ה): "מתמה".

[14]

מנחם מורשת

(ע2א) "ומתמיהין עליהם... על אילו אתם מתמיהין" (בר"ר צח [צט] — 1263).

["אמר לו הקב"ה אטליס מתמיה" (ויק"ר ל, ב — מרגליות תרצ"ב) = למה אתה המום וגבוך]¹⁹.

(3) פ"עו"י:

ט ב ל — במקרא בקל בלבד (כגון: ויקרא ט, ט; איוב ט, לא; ופ"ע: מל"ב ה, יח). ובלח"א מצויים בצד הקל גם פיעל והפעיל: "ואין מטבילין את הכלים" (שבת ב, ז), "את שדרכו להטביל יטביל" (ע"ז ה, יב [י"ד]). "ומעשה שהטבילו (כ"ו, והטבילו) את המגורה... בואו וראו פרושים שמטבילין מאור הלבנה" (ת' חגי"ג, ג, לה — 22/238—23, והשווה ירו' שם ד, ח — עט 4). "לטתרה אבל לא להטביל, ומטבילים מגב לגב" (ביצה ב, ג), "שאין הכהן טובל לתרו-מתו... אבל מטבל הוא מגב לגב" (ת' שם ב, ז — 25/203, בכ"ו: מטביל). "לטתהוין אבל לא להטביל... אין מטבילין אותן ביו"ט... חושב עליהן להטבילין, טובל כדרכו" (ת' ירו' ט ב, ט — 1/204—3, בכ"ו: "חושב עליהן ומטבילין"). "הטובל (על מנת) לעלות מטומאה... אבל (ה) מטביל (את) ידיו" (ת' חגי"ג, ג, ב — 16/236—17). "מטבילין... טובלין... הוטבלו" (ת' מקו"ד, י — 656).

ובלח"ב (ע2א): "מטביל את כליו... עם חבורה אחרת טובל" (ירו' ביצה ב, ג — סא 2).

(ע2ב): "והטבילוני לאכול בתרומה" (כתו' כו ע"א = ב"ק קיד ע"ב). וכן בפיעל: "אבל מטבל הוא כדרכו" (שבת יד, ד), "מטבל בחזרת" (פסח י, ג). "שבכל הלילות (אין) אנו מטבילים אפילו פעם אחת" (פסח י, ד; בכ"י פארמה ולו: "אנו מטבילין פעם אחת", בדפוסי ההגדה של פסח: "מטבילין" — בהפעיל)²⁰.

ס פ ד — (במקרא) בקל: ספד, ספד ל-, ספד את-, (ובלשון חז"ל): "לספוד ולקבור את איש פלוני" (יבמ' טז, ה — כ"ק), "חכם שמת... הכל סופדין" (ת' מו"ק ב, יז — 21/231), "שספדו לו ברמה" (ת' סוטה יא, ה — 12/315). "סיפדו לזה" (גיטין נו ע"א), "ואל תספדוני בעירות" (בר"ר ק — 1284 וכן כ"ו = ירו' כלא' ט, ד — לב 1)²¹.

19 ראה דברי ש' ליברמן בהערות לויק"ר, מהד' מרגליות, עמ' תת"פ, הערה 18. ולדעתו, התיבה היא צירוף של "מה את תמיה". צירוף זה אינו הולם מקומות אחרים מהנזכרים לעיל, אף אם יש גיר': "מתמה".

20 ועיין ג' הנמן, מסורת כ"י פרמה, עמ' 215, המבחין שם בין לשון טיבול אוכלים, שהוא לרוב בפיעל, לבין לשון טיהור במים, שהוא לרוב בהפעיל, אך ישנם חריגים ומקרים הפוכים לפי כ"י, וראה למעלה דוגמה מן התוספתא. המחבר התעלם משימוש הבניין הקל.

21 בירו' כ"י וטיקאן 133 (דפו"צ, עמ' 183): "תספדיני" — הפעיל ברור. כ"ל: "תספדוני".

[15] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

- בנפעל: "לא יספדו" (ירמ' טז, ד) — "לא יספד בהן ישראל" (שבת כג, ד) ²².
 "שלא נספד כהלכה" (יבמ' עז ע"ב).
 הפעיל (ע1א): "ביהכ"ב שחרב אין מספידים לתוכו" (מגילה ג, ג — כ"ק, פ; והוצ' לו: "מספידין בתוכו"). "ולא יספידנו קודם לרגל שלוש יום" (מו"ק א, ה — כ"ק, לו, פ), "והספדתיו והקברתיו" (ת' יבמ' יד, ז — 19/259, כ"ע). "מקום שנהגו להספיד מספיד" (ת' כתו' ד, ב — 7/264).
 (ע1ב) "והספידום הספד גדול" (מו"ק כא ע"ב), "עבדים ושפחות אין מספידין אותן" (ברכ' טז ע"ב).
 (ע2א) "ונתכנסו כל העיירות להספידו" (ירו' כלא' ט, ד — לב 2).
 רחץ — במקרא בקל בלבד (ומצוי פעם אחת בהתפעל), כגון: "ורחץ בדם רשע" (תהל' נח, יא). ובלח"א רווח בצד הקל גם ההפעיל:
 קל (וכן בכ"י): "רחץ בלילה הראשון... אסור מלרחוץ" (ברכ' ב, ו [1]), "רוחץ בה מיד" (מכש' ב, ה), "לא ירחוץ לו רגליו" (מכ' משפ' א — 248).
 הפעיל: "מנין שמרחיצים את הקטן" (שבת ט, ג) ²³, המרחיץ (סנה' ז, ו), "מרחיץ לו פניו וידי" (ת' קידו' א, יא — 3/336 — 4), "כשם שמרחיץ צים מן הכיור" (ספרא נדבה י, ז — י 4, כ"ר מד), "להרחיץ בה את רגלו אחת" 2 × (ספרא זבים ב, ה — עה 4, כך בכ"י וטיקאן 31) ²⁴.
 (ע2א) "מאכילו ומשקהו ומרחיצו וסכו" (בר"ר צא — 1130) ²⁵.
 שטן — במקרא קל בלבד, כגון: (1) "והשטן עמד על ימינו לשטנו" (זכרי' ג, א) = לדבר דברי שטנה, לקטרג ולהאשים. (2) "תחת אהבתי ישטנוני" (תהל' קט, ד), "יבושו יכלו שטני נפשי" (תהל' עא, יג) = לעמוד ולהיות לשטן, או לשטום.
 ובלשון חז"ל בקל ואף בהפעיל ללא הבדל במשמעות.
 קל (ע1א): "ושמה יסטנד בביאתך" (ספרא, כ"ר קפת, וכן בקג"ב) ²⁶.
 22 בכ"ק ניכרת מחיקה, אך כנ"ל הוא גם בגנ"מ (ניקוד בבלי), עמ' מג, ואף בהוצ' לו "יספד". אבל בדפ': "לא יספד", ובכ"י פארמה: "יספד" (בפיעל). והנכון כנראה בנפעל. ראה גם במקבילה: "לא יספד בהן אותו ישראל" (ת' שבת יז (יח), יד — ליברמן 83, לפי כ"י, ואולי: יספר). בכ"ע: "לא יספוד בהן ישראל", וצוק' 16/137 לא ציין ח"ג מכ"י. ועיין ש' ליברמן, תכ"פ מועד, עמ' 290.
 23 וכך הוא מצוטט גם בבר"ר פ — 962 ("שמרחיצין").
 24 בכ"י הג"ל למעשה 3 ×, בד"ו ובהוצ' ויס שם (עה 4): (1) לרחוץ (2) להרחיץ. לולא תיעוד זה היה נדמה, כי ההפעיל מצוי בבינוני בלבד. בכ"ר 66 (שטז): לרחוץ 2 × (ואין 'להרחיץ').
 25 ומצאנו בצמידות זה ליד זה: "רוחצת ומרחצת במרחץ עם כל אדם" (ת' כתו' ז, ו — כ"י). ליברמן נשים 80, שלכאורה רומז על הבדל סמנטי בין הקל להפעיל, אבל הגירסה בכ"ע למשל: "וירוחצת" בלבד, וליתא "ומרחצת", וכנ"ל הוא בדפ'. וראה בספרא (כ"ר קפ), שמגקד "וירחץ" (פורת, עמ' 80) במקום קל בפסוק מקראי (ויק' ה, ו).
 26 בדפ' ונציא בהוצ' וייס: "שמא ישנאך בביאתך".

[16]

מנחם מורשת

"ולא זוו מאחרי אדם להיות סוטנין לישראל" (סדר עולם רבה, סוף טז — רטנר 70). (ע2א) "שוטנים בך" (בר"ר מד — 426).

הפעיל (ע1ב): "עולה ומסטיין (ומשטיין) ... ניתנה לו רשות לשטן להשטיין" (ב"ב טז רע"א)²⁷.

(ע2א) "תשמע מן המשטיין ותאבד" (תנחומא, וירא כב). "בואו ונסטיין על דורו של משיח... איך אתם מסטינים על הדור הבא" (פסיק' רבתי, קומי אורי לו)²⁸.

(?) "עד כאן השטיין לו... דע שבאתי להשטייך כמה פעמים" (מדה"ג ברא' כב, א — מרגליות שמז).

הפעל בסביל: חלה — (ע1ב) "יכול כשבא לגולה הוחלה" (ברכות לא ע"א)²⁹; "שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שהוחלה" (שם לב, ע"א) = חלה, נעשה חולה וחלש³⁰.

פנה — "שלושה אחים, שנים מהן נשואין (ל)שתי אחיות ואחד מפנה... ועשה בה מפנה מאמר" (יבמות ג, ה — לו: מופנה $2 \times$) = פנוי, בלא אישה.

(2) בפעלים שנתחדשו בלשון חז"ל

(פ"י): גדש — (ע1א) קל: "וקוצרים וגודשים לפני העומר" (פסח' ד, ח/ט = ת' שם ב(ג), יט 10/160). "לגדוש חטין וגדש שעורין" (ת' ב"ק ו, כד — 27/356), "בו ביום גדשו סאה" (ת' שבת, א, יז — 5/111 = ירו' שם א-ג 3 [ושם: את הסאה] = ב' שבת קנג ע"ב)³¹.

הפעיל: "המגדיש בתוך שדה חבירו" (ב"ק ו, ג = מכ משפ' יד — 14/296 = מכ דרשב"י — 6/197). "במשאל מקום לחבירו להגדיש והטמין...". (ת' ב"ק ו, כד — כ"ו, וליתא בכ"ע).

חזום — "הרוצה להתחזי (ם) עלי ירקו" (ת' דמאי ד, ב — 3/51)³² // "הרוצה לחזום עלי ירק" (דמאי ג, ב) = כרת את העלים או הקלחים.

27 וכך בכ"י פירנצה ובכ"י מינכן. אינו מצוי בדפ' וליתא בכ"י המבורג. והשווה במדה"ג ברא' כב, א (מרגליות שמז): "יורד ומתעה, עולה ומשטיין".

28 ושם מצוי בסעיף יג גם בקל: "על) אותה ברכה אתה שוטניני" — הוצ' רמא"ש. עמ' נד (ושווה הוא מ'שטם', שנוכר לפני כן באותו הקשר).

29 אין בקטע בבבלי ציון לברייתא, אך נמצאות לו מקבילות תנאיות ברורות, ראה ת' ברכ' ג, ו — כ"ו ליברמן, זרעים 12, והשווה בירו' שם ד, א — ז, ו, ובאלה ליתא התוספת "הוחלה". זוהי גירסת הדפוס וכן הוא בכה"י (חוץ מכ"י פאריס: התחיל). וראה בהערה הבאה על הפירוש.

30 בדפ': "עד שאחזתו אחילו", אך כנ"ל הוא גירסת כ"י ודפ' עתיקים — ראה דק"ס 169, הערה ג, ועייני ש' ליברמן, תכ"פ זרעים, עמ' 29. וליברמן מדגיש שם, כי זהו הפירוש הנכון (= חלה, נחלש) כפירוש מהרש"ל (אבל ראה רש"י).

31 בלשון המדוברת בימינו רגיל בהפעיל "הגדיש את הסאה", וראה א' אבן-שושן במילון החדש, עמ' 314, בחיעודי מן הספרות: "גדש את הסאה" (ביאליק), "הגדיש את הסאה" (בן-ציון).

32 בכ"י: "להחזיר, וכן בדפ', וצ"ל: "להחזום", כפי שמסתבר גם ממקבילתו במשנה. עיני

[17] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

כמן — קל: "כמנו עליו שני תלמידי חכמים" (ת' סנה' י, יא — 7-6/431, לפי כ"י, וצוק' גרס לפי כ"ע: גימנו). הפעיל: "אין מכמינין עליהם" (סנה' ז, י [טז] = ת' שם י, יא 4/341, לפי כ"י ודפ, אבל בכ"ע: ממיתין).
סדר — "כשם שהיסדיר משה עבודת בית המקדש" (ספרא דמיל' א, ד — 4), "כך היו מסדירין והולכין" (ת' ברכ' ה, ה — 3/12) — כנגד: (קל) "סודרין אותן... סודר כל המערכה" (ספרא צו ב, ד — 1), (פיעל) "כיון שהיו מסדירין אותן שחרית" (ת' סוטה יג, ז — 13/319). והשימוש בקל ובהפעיל מצוי גם בבבלי.

(פ"ע): גלד — (ע2א) קל: "גלדה טיפה האמצעית" (בר"ר ד — 26, יש גירסה אחת: "גילדה"). "יקרש הרקיע יגלד הרקיע" (ירו' ברכ' א — 3 ב למטה, כ"ל וכן הוא בכ"י וטיקאן 133). (ע1א) הפעיל: "הגליד פי המכה" (ת' חולין ג, יא — 34/504 = "הוגלד" בבלי כתו' עו ע"ב). "מי חטאת שהגלידו" (ת' פרה ט(ח), ח — 20/638), "הגלידו הרי אלו חוצצין" (ת' מקו' ו, יח — 15/659).

חזר — "נותנים לו ומחזירין וממשכנין אותו" (ספ — ד קטז — 10/175) — כך לפי כ"י וטיקאן 32 (עמ' 195) המשובח (אבל פינקל' גרס: "וחזורים") = עושים שוב (כמו קל). [ענינים שהיו מחזירין בין הגרנות" (ת' פאה ב, יח — 17/20) = חזורים וסובבים (פ"ע)]³³ וכן מצינו שהחזיר לוט על כל המקומות (ת' שבת ז(ח), כד — ליב' 29, לפי כ"ל), כ"י וכ"ע: שחזר.

מתן² — "המעלה את האגודות... בשביל שימתינו" (מכש' ו, ב = ת' מכש' ג, א — 13/675, בגנ"מ: שימתונו) = שיתלחלו ויתרכו, וכנגדו: "המניה זיתיו בכובש שימתונו" (טהר' ט, ה — כך כ"ק, לו, גנ"מ; אבל פארמה: שימתינו)³⁴.

ש' ליברמן, תכ"פ זרעים, עמ' 234. וראה נ' אלוני, קטעי גניזה של משנה וכו', ירושלים תשל"ד, צילום הוצ' מקור' עמ' יט.
33 הוראה זו מצויה אמנם בלח"א בעיקר בפיעל. צוק' לא ציין ח"ג לאותו מקור, אבל בכ"י, לפי ליברמן, תוס' זרעים 49: "עניים המחזירין בין הגרנות", ואין לבטל לפי זה את נוסח כ"ע. וראה ת' ב"ק ו, כו — כו 31/356 — 32: אם הכניס ברשות בעל חנות 2 × (כ"ע) = נכנס 2 × (כ"י), כפעולה פשוטה.
אמנם בכ"י במשנה מצוי יו"ד במקום שווא, ראה י"ב אפשטיין, מבווא לנוה"מ, עמ' 1243, וניכר הבדל בין הכתיב לבין המנקד (כגון: ומוציאין = ומוציאין; מומינים = מומנים; וכן: מפקחים עליו — ר"ה ד, י), וייתכן שגם הנ"ל 'מחזירין' = מחזירין, אך אין להכריע בעניין בקשר לגירסאות התוספתא. וראה מה שהביא ג' הנגמ ממסורת כ"י פרמה, עמ' 214: הרוכלים המחזירים בעירות (מעש' ב, ג), ובכ"י הניקוד בפיעל והכתיב כהפעיל (וניכרת מחיקה ביו"ד), וכך הוא באבות ג, טז [יח]. וראה מגדלים — (מגדילים) בבכ"ו ו, יב. ואין אפשרות להסביר כן על "ומחזירין וממשכנין" (ספרי דבר'), וראה לעיל גם 'מסדירין' = מסדירין? ואולי מזה נולד גם: מטבלין = מטבלין, ראה לעיל, עמ' 262; וכתוב כעין זה מצוי אמנם גם בארמית נוצרית.
34 ועיין דוגמות נוספות משימושים אלה בלקסיקון הפועל, ערך 'מתן'.

[18] מנחם מורשת

(3) מקרים בודדים אחרים (בתפוצה מועטת)
 אחז — במדרש מאוחר (ע2א): "ולא עוד אלא שאחז בכסא הכבוד... הקב"ה
 האחז בו" (משנת ר"א או מדרש דל"ב מידות, פ"ח — 19/150, הוצ' ענעלאו) =
 אחז בו (כמו קל)³⁵.
 גבה — "אף על פי שיש לו רשות להיכנס ולהגבות (כ"ו: את) שכרו"
 (ת' ב"ק, ו, כז — 1/357) = לגבות³⁶.
 חלק — "כל שאין לו זקן ובשרו מחליק" (ת' יבמ"י, ו — 8/252) = חלק,
 שאינו שער³⁷.
 יצק — "בשעה שהיציק משה שמן המשחה על ראש אהרן" (ספרא שמיני
 מילואים מ, לו — מה 4, כ"ר קצו; ד"ו: שיצק).
 עבר — "שלא להעביר והוא עובר" (משנת ר"א, פ"ג — ענעלאו 15/244) =
 לעבור (קל)³⁸.
 ענש — במקרא ואף בלשון חז"ל רגיל בקל ובנפעל. בהפעיל מצאתי פעם אחת
 בלח"א (ע1א): "וענש עלי מיתה $2 \times$... דין הוא שנעניש עליהן מיתה"
 (ספ — ב קה — 161, וכן בכ"י וטיקאן 32)³⁹. ועוד בלח"ב? (ע2א): "אינו
 מעניש עד שיצא ידי בריותיו" (פסיק' דר"כ — מגדלבוים 449)⁴⁰.
 עצם — "יכול יעצים עיניו כאילו לא ראהו" (ספרא קדו"ז, יד — כ"ר 66
 תו, בניקוד בבלי), בד"ו: יעצום, בכ"י וטיקאן 31: "ועיצם עיניו", אך בהפעיל
 גם בבבלי קדו"ז לב ע"ב — לג ע"א $2 \times$: "יכול יעצים עיניו" (וכן הוא בכ"י
 וטיקאן 111).

(4) פועלי עו"י

פעלים בהפעיל בהוראת הקל, שחלק מהם מצויים במקרא בנוסחים, שהועלו ספקות
 על צורתם בהפעיל בשל נדירותם, משמשים בלשון חז"ל בהפעיל כג"ל בצורה
 גלויה. המדובר הוא בעיקר בפעלים משורשי ע"י, שנוצרה בהם הומוגימיות דקדוקית

- 35 מצוי כך ('אחז ב') במקרא ואף בלשון התנאים.
 36 ועיין במאמרי, ערכי המילון החדש וכו', כרך ב (תשל"ד), עמ' 34—37.
 37 רש"י: חלק כבשר אשה. וכן ליברמן, תוספתא נשים 83.
 38 ואין צורך בתיקונו של י' פריס-חרוב, אדר היקר, עמ' עא, שסבר על-פי מקבילה
 במגורת המאור, כי צריך להיות "לעבור".
 39 בדפ': שנענש. במדרש חכמים: שיעניש. הגירסה הנ"ל תואמת את ההמשך: "ונחייב
 עליהם קרבן".
 40 מובא שם באותיות זעירות, כי הוא מקטע מדרשי שאינו מצוי בכ"י הבסיסי. מגדלבוים
 (ראה דבריו בעמ' 437) מדגיש על חלק זה, ש"ניכר מלשונו שהוא מדרש מאוחר".
 כנ"ל הוא בכ"י כ (וכך הובא במהד' בויער, עמ' ר, סעיף פ), אבל בכ"א 2: שאינו
 עונשין. במילונים התלמודיים אין תיעוד הפעיל מענש'. לב"י במילונו מובאות
 מלשון ימה"ב בלבד (רש"י, אברבנאל, ר"ח). וההפעיל חדר לשימוש בעברית החדשה.
 אבן שושן במילונו החדש הזכיר הנ"ל כפסיק' רבתי (מסוג בספר המקורות
 לשנים 800—1000).

הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל [19]

בשל הזדהות צורות הקל וההפעיל של העתיד. תופעה זו הייתה, כנראה, המסייעת לצמיחתן ולתפוצתן של צורות ההפעיל הוודאיות בשימוש פרדיקטיבי בל"ח (לעומת המקרא — ראה על מסופקים בהערות ל-'שים' או ל-'ריב')⁴¹. השימוש של אחדים מתגלה בעיקר בצורת הבינוני, אך נמצא גם תיעודים בצורות עם התחילית ה"א של ההפעיל בעבר או בצורת המקור הנטוי.

(פ"י): ש"ם⁴² — (ע"א): "ש"ש"ם עליהם ש(ו)מרים שלושה ימים" (ב"ר סה, לפי כ"י וטיקאן 30 המעולה. בהוצ' תיא' אלבק 736 ובדפ': "שהעמיד")⁴³. (ע"ב): "ואין אדם משים עצמו רשע" (יבמ' כה ע"ב = כתו' יח ע"ב — ואין ח"ג). "משים שלום" (סנהדרין צט ע"ב). ["משים לילות כימים" (מו"ק כה ע"ב)]⁴⁴. ואפשר להזכיר בסוג זה מופעלי ע"י את 'קיא', שבמקרא הוא מצוי בקל ואף בהפעיל (בצורה ברורה), ובלשון חז"ל נותר בהפעיל בלבד.

(פ"ע): ר"ב — (ע"א): "אמר רבי ברכיה, יהויריב יה הריב עם בניו על שמרו וסרבו בו" (יר' תענ' ד, ח — סח 4). "ולא הריב עמו בריה... והריבו עמהן הרועים" (משנת ר"א, 15—14/183, הוצ' ענעלאו), "בא להריב" (תנחומא, וארא יב — בובר יד). "אפי' גמלו רעה אסור להריב עמו" (משנת ר"א, פ"ד — 11/81, לפי כ"י).

הפעול 'ריב' נעלם מלח"א (במקומו: צהב 2-צחב)⁴⁵ ובלח"ב עולה שוב הפועל אבל בהפעיל בהוראת הקל: הריב=רב⁴⁶. בלשון תפילה מצוי שימוש מקראי בבניין קל: "הרב את ריבנו" (מגילה כא ע"ב — וכן בכ"י)⁴⁷ — ע"ב. ע"ב.

41 על שימוש כפול במקרא בפעלים נוספים מסוג זה עיין Th. Nöldeke, "Die Verba im Hebräischen...", *Beiträge zur Semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1904, pp. 34–37. וראה מה שהביא ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 43, מדברי שד"ל.

42 באיוב ד, כ: "מבלי משים" (= ללא שימת לב); טור-סיני בפירושו לאיוב, עמ' 51, מסתפק בנוסח זה, שכן אין דוגמה מוסמכת להפעיל 'השים' במקרא. ועיין הפרשנים ל'והשימותיהו לאות ולמשלים" (יחו' יד, ח) — שיי'ן ימנית או שמאלית, ול'הימיני השימי" (יחו' כא, כא). ובנדויד (ראה בהערה הבאה) לא ציין, שיש להפעיל רמז במקרא בשורש זה, וכן להלן מ'ריב', ובצורה ברורה אף משורש 'קיא'.

43 בנדויד, לשון מקרא ול"ח, כרך ב, עמ' 483, ציין דוגמה זו על-פי הוצאת תיא' אלבק, ולא העיר, שהיא למעשה מכ"י וטיקאן בלבד.

44 מובא בדפ' בסוגריים, ויש כתבי-יד, שהוא חסר — עיין דק"ס מו"ק מג, הערה ס. מצוי בכ"י וטיקאן Ebr. 108: "לשום" (בדפ': גשים) לילות כימים על משים לילות כימים, והנוסח אינו ברור בכ"י וטיקאן Ebr. 134.

45 מובא בקונקור' ל-מכ פעם אחת מויסע ו-17/173: "שאתם מריבין עמי", אבל בכ"י ובכ"י: "מדדינים", ובדומה הוא ב"מכ דרשב". ובנדויד לא דייק, שם, 483, בציינו סתמית: רבי-מריבין. וראה כעין 'תרגום' לשם בצמידות למקרא: "ריבכם" מלמד שהיו רוננים" (ספ"ד יב, 21, וראה בח"ג: רינגין-דינגין בכ"י). או "וכי יריבון... שהצהיבה מביאה לידי מיתה" (מכ משפ' ו-3/270).

46 במקרא מצויה פעמיים צורת הבינוני בהפעיל, המשמשת יותר כש"ע. וראה בן-יהודה, המקדיש ערך מיוחד ל"מריב", עמ' 3330. ועיין רד"ק להושע ד, ד.

47 כך הוא גם בכ"י וטיקאן, Ebr. 134. ובסידורי התפילה: "ומלך גבור לריב ריבם".

[20]

מנחם מורשת

שיח — במקרא רגיל בקל ואף הצורות כגון: 'שיח', 'אשיחה' מסווגות לבניין קל, ורווח בקל גם בלח"א (ע1א): "איני יודע מה אתה סח" (שבוע' ה, ג), "סח לי שמעון" (ת' יזכ"פ ב, ז); (ע2ב) "הסח סיחת חולין" (יומא יט ע"ב 48 — והשווה גם סוכה כח ע"א), ובצדם בהפעיל (רובם בבנינוני).

(ע1א) "כשאחרים משיחין לך" $2 \times$ (מכ בחודש ט — 14/238—15) — תיעוד יחידי ברובד זה.

(ע2א) "ששם השיחו עמה מלאכי השרת" (בר"ר נג — 571, וכן הוא בכ"י וטיקאן 30). "לא נוקק הקב"ה להשיח עם אשה... בשביל להשיח עמה" (בר"ר כ — 188, וכן בכ"י 30) 49, "שהוא משיח בלשון עברי" (בר"ר מא [מב] — 414), "כאילו מסיחין אלו עם אלו" (בר"ר לג — 114).

(ע2ב) "כי תניא ההוא במסיחה לפי תומה" (כתו' כז ע"ב), "אין מסיחין על כוס" (ברכ' נא ע"ב; כ"מ: בכוס).

ע"ו: טוח — במקרא רווח בקל ובנפעל. ורגיל בקל גם בלשון חז"ל, כגון: "וטח בטיט" (אהל' ו, ב), "אין טחין אותה בטיט" (ת' שביע' א, ט — 30/61). ובצדם בהפעיל:

(ע1א): "שלא הטיחו בטרה" (ת' כלים ב"ק ד, יז — 573, שורה אחרונה) 50, "ולהטיח גגותיהם" (ספ—ד מב — 10/89) // (ע1ב) (תעג' ו ע"א — בכל כתיב"י), "ולהטיח את גגו" (ב"מ קא ע"ב).

(ע2ב): "להטיח גגו" (ביצה ט ע"א — כך כ"י וטיקאן 109).

(5) דוגמות לשימוש הפעיל בדרך גרירה (אטרקציה)

דלק — (ע1ב) "בשביל שתאיר ותדליק" ... "בשביל שתמתין ותדליק" (בבלי שבת סז ע"ב) = שיהא (הנר) "שוהא ודולק" (תוספתא שבת ב, ז) 51. משך — (ע1א) "ותני כן, הנהיגה, המשיכה, קרא לה..." (ירו' כלא' ה, ב — לא 3, כ"ל וכן בכ"י 133, ועוד במקבילות אחדות בירושלמי) = משכה. קבר — (ע1א) "על ישר' אחד שמת כאן והספדתיו והקברתיו" (ת' יבמ'

48 כך הוא בכ"מ ובדפ'. ובכ"י וטיקאן 134: "השח" — דהיינו, בבנינוני קל (ולא הפעיל: השיח).

49 גם כאן יש לנקוט זהירות. אותו צירוף, למשל, נמצא גם בבר"ר מה — 457, אך שם: "לשוח עם אשה... בשביל לשיח עמה" — בכ"י 30 בשניהם: "לשוח", אבל בדפ' בלבד (ועוד בכ"י תימני): "להשיח" $2 \times$. ובצורת הפעיל עם ה"א תחילית (שלא בבנינוני), מביא ב"י 4019 ב ממקורות מאוחרים, ואף הם טעונים בדיקה.

50 אבל "הטיח בסלע" (אהל' יז, ב) הוא שורש אחר 'נטח' — ראה ערכו בלקסיקון הפועל ובהערות שם.

51 פעם אחת גם בכ"ע ת' שבת ב, ה — 8/112: "שיהא שוהא ומדליק", ואין ממנו מקבילה בבבלי. בכ"י וטיקאן 108 (דפ"צ עמ' 37) בראשון: "שתאיר ותדלוק". ויש עוד חילופין בשורש זה בין ארץ-ישראל-בבל.

[21] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

יד, ז — 19/259, בכ"ע) — בכ"ו: "וקברתיו" (ליברמן, נשים 53) וכן בבבלי יבמ' כב ע"א⁵².

ש"ע — (ע"א) "והלא החזיר מפריס ומשסיע" (ספרא, כ"ר ר"ג/14)⁵³ = שוסע.

תרם — (ע"א) "ואין מגביהין ואין מתרמיין תרומה ומעשרות" (מכ דרשב"י יב, טז — 7/20) = תורמיין. ודוגמה זו היא יחידאית בהפעיל בלח"א, והנפוץ הנו בקל⁵³.

ויש לעיתים, שקשה להכריע לפי הכתיב אם הייתה גרירה של צורת ההפעיל, או אם לפנינו יו"ד לציון כתיב מלא לבניין פיעל כגון: "שבמקדש מתיר ומטביל ומגביב" (ת' חגי' ג, ו — 27/236, בכ"ל: ומנגב, בכ"ו: ומגניב, ראה ליברמן. במשנה שם ג, א: "ומנגב ומטביל" — כ"ק).

ונמצא בל"ח גרירה כנ"ל גם בסביל (הפעל): "שאינ מוקדם ומואחר בתורה" × 3 (ספ"ב סד — כ"י וטיקאן 32⁵⁴, וכן הוא בירו' סוטה ה, ג — כב 4, שם שקל' ו, א — מט 4)⁵⁵ = מאוחר.

רואים אנו, שהזיווג הזה של הצורה "ומואחר" בצמוד ל"מוקדם" (בהפעל) אינו מקרי וחוזר הוא פעמים אחדות במקור אחד. אך מצד שני יש גם אבות טקסטים, שנמצא בהם את הצורה המקובלת בפועל "אין מוקדם ומאוחר...". כגון: מכ דשירה ז' 139, פעמים אחדות = מכ דרשב"י טו, ט — עמ' 88⁵⁶; משנת ר"א (או מדרש דל"ב מידות), מידה לב, עמ' 11, 39; בבלי פסח ו ע"ב וכן סנה' מט ע"ב. והוא הדין במקרים דומים, שהיינו מצפים לגרירה בדרך זו, כגון: "פרוובול המוקדם כשר, והמאוחר פסול" (שביע' י, ה — כ"ק)⁵⁷, וכן שם: "המוקדמיין... והמאוחרין", וראה גם ב"מ ה, י (יב), ובת' שביע' ז, יב — 27/71 — 28.

52 בקינות לט' באב בסביל: "והקבר בקבורה", מהד' גולדשמידט סב/35.

53 בכ"י וטיקאן 31: משייע, בד"ו קא: משוסע, וכך וייס.

*54 ולת' תרו' ג, ו "תניי בית דין שיתרום על הכל" מציין ליברמן במהדורתו, עמ' 117, בח"ג מכ"ע: "שיתרים", אך בעיון בכתב-היד נראה גם כאן: שיתרום, כגרסת צוקרמנדל.

54 ראה עתה במהדורה פקסימילית, הוצ' מקור, ירושלים תשל"ב, עמ' 98, והורוביץ במהדורתו גרס "מוקדם ומאוחר" × 3 כמו בד"ו, ולא ציין ח"ג מכ"ר (רומי = וטיקאן 32).

55 מירו' סוטה ציינו כך גם מילונים (יאסטרוב, ב"י — והוא בטעות: כב 3). מן המקור השני שקל', בשר"ר 134: "מוקדם ומאוחר". אמנם מצוי כנ"ל בירו' יומא ג — 3 מ"א דבר" אף שלא בדרך הגרירה, וראה דוגמות נוספות מירוש' (כ"ל) אצל י"נ אפשטיין, מבוא לנוה"מ, עמ' 1255.

56 וב"מ דרשב"י שם ש' 18, בכ"י ק רמז לכך בגירסה: "ומוחר", באליסיית האל"ף.

57 במ"ר כ"ל: והמאוחר פסול.

(6) שינויים במדרש הצמוד לפסוק מקראי

(הפעיל לעומת קל)

(ע1א) — "כי אם רחץ בשרו (ויק' כב, ו), יכול יהא מרחץ אבר אבר" (ספרא אמר ד, ז — כ"ר תכח/17) ⁵⁸. (ע2א) "דרך ארץ העבד מרחץ את רבו, אבל הקב"ה מרחץ אותנו, שנאמר זארחצך במים" (יחו' טז, ט) "תנחומא בשלח י, בובר 58).

— "מה טעם עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם" (משלי ל, יז), עין שהל-ע יגה על כיבוד אב ואם... " (יר' פאה א—טו 4 = שם קידו' א, סא 2 בסוף) ⁵⁹. — "והיושב בסתר משים פנים עליהם, שנא' וסתר פנים ישים" (איוב כד, טו) " (ת' סוטה ג, ה — כ"ע), בכ"ו: פנים שם.

(ע2א) — "ועל כך הלב מרחיש, שנא' רחש לבי דבר טוב" (מד"ר קהלת, דברתי אני — ס"א: מרחש). [ויש בלח"א — ע1א: "מרחשת עמוקה ומעשית רוח שין" (מנח' ה, ח וכן בספרא, ויקר') — אך במקרא הוא בתפקיד ש"ע]. — "וכיון שהזקין כהו עיניו, שנא' ויהי כי זקן יצחק וגו'" (בר"ר סה — 5/179).

— "וכן הוא אומר: אל תריב (כתיב: תרוב) עם אדם חנם, אם לא גמלך רעה" (משלי ג, ל), יכול אם גמלך רעה מותר להריב עמו, והלא כבר נאמר לא תקם ולא תטר, אלא אפי' גמלו רעה אסור להריב עמו" (מדרש דל"ב מידות פ"ד — ענעלאו 81, לפי כ"י) ⁶⁰.

(ע2ב) — "ומ"ד אין מזניחין, דכתיב (איכה ג, לא) 'כי לא יזנח לעולם ה'" (חולין ז ע"א).

58 והעיר על כך א' בנדויד, לשון מקרא ול"ח, כרך א', עמ' 376 (וציינו בטעות מויקרא פרק כט) וליתא בד"ו ובהוצאת וייס. ונציין אגב זה, כי כך הוא בויקרא שם בתרגומים ארמיים "אסחי" (אפעל — אונק', תר"י ובניאופיטי 1) ואף במקומות אחרים בספר ויקרא (כגון טז, כו, כח ועוד) "ירחצו" = "יסחי". וראה על-כך בהמשך, בפרק הבא. ואצל בנדויד שם דוגמות בודדות נוספות מפעלים שלא נידונו אצלנו: הזכרת/זכר (פסדר"כ 3/148): "ולא עוד אלא שהזכרתו, לא לבדו הזכרתו, הד"ה דכתיב: ויזכור אלקים (ברא' ת, א). "וכן מרעים/לרעות (אדר"נ 27ב).

59 והוא מברייתא "תני ר"ש בן יוחי" (היגער ד, עמ' 117). בכ"י וטיקאן 133 (דפו"צ, עמ' 103ב') למסכת פאה שונתה באשגרת הלשון גם הגירסה של הפסוק המקראי וכתבו: "עין תלעיג" כגרייה מן ההמשך, כפי השימוש המקובל בלשון חז"ל. ובשרי"ר 8/226 למס' קידושין: "עין שהילעיגה בכיבוד אב ואם". ועוד בבר"ר פד" 1003, בצמידות לפסוק "למסת נקים ילעג" (איוב ט, כב) יש תוספת בדפ' ובכ"י תימני: "כעניין הזה מלעיג על המורה" — ראה תיא"אלבק בח"ג (ואין במהדורתם ואף לא בכ"י וטיקאן 30).

60 לעומת ההומונים הדקדוקי "תריב" שבמקרא, מובלטת במדרש צורת ההפעיל הוודאית. ואין מקום לפליאתו של ג"ה טורטשינר, ל שונונו, עמ' 79, על צורה זו.

[23] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

(7) מקל יחידאי במקרא להפעיל בלשון חז"ל

חמץ — 1 במקרא כפ"ע: "וישא העם בצקו טרם יחמץ" (שמ' יב, לד) ⁶¹.
 (עא) "ולא יין מחמץ" (ספ"ד מ"82). "המוכר יין לחבירו והחמץ" (ב"ב ו, ג). "עושה לו למודים בשביל שלא יחמץ" (מו"ק ב, ב). "ולקחת תמד משתחמץ" (ספ"ד קז — 168, כ"י וט/32, עמ' 193), "כל שאין מימי רגליו מחמץ יין" (ת' יבמ' י, ו — 9/252). "והתמד עד שלא החמץ" (ירו' תרו' י — 3). "השווה חטין ושעורין במים והחמיצו" (ת' פסח' ג, ד — כ"ו, ליברמן 151) ⁶².

(עב) "ולא החמץ יינם" (חולין פו ע"א).

טענו — במקרא יחידאי בקל: "טענו את בעירכם" (ברא' מה, יז) ⁶³. ורגיל בקל גם בלשון חז"ל, כגון "שטוענין בקורת בית הבד" (שבת א, ט [יג] — כ"ק). "שטענו על כתפם" (מכ משפ' יב — 292, כ"א וכ"מ). "אל תטען עמו" (מכ משפ' כ — 325, כ"א).

אך עולה גם שימוש הפעיל באותה הוראה: (עא) "והטעינו לחמור(ו) לתך" (ספ"ד שמג — 396). = (עא) "הטעין על החמור לתך" (ויק"ר יג, ב — מרגליות רעה, בח"ג) ⁶⁴. "כרוכל הזה מטעין דברים זה לזה וכו'" $2 \times$ (ירו' פאה א — טז 1, כ"י וטיקאן 133, בצילום עמ' 104).

(עב) "מה לי הטעינו חבירו מה לי הטעינו שמים" (שבת ה ע"א) "הטעינו חבירו אוכלין ומשקין" (שבת ד ע"א), "ולהטעינה יין אסור" (ב"מ לב ע"ב).

כחש — 1 במקרא כפ"ע: "ובשרי כחש משמן" (תהל' קט, כד) ⁶⁵.

(עא) ⁶⁶: "מת (השור) או (ש) הכחיש" (ת' ב"ק ג, ג — 1/350 = ירו' שם ג, יא — ג 4). "היתה מכחשת והולכת $2 \times$ " (ת' חולין ג, יט — 15/505). "שמינה והכחיש" (ת' ב"ק ז, יז — 33/359). "עמדה מלהכחיש" (ירו' מו"ק א — פ 1).

(עא) "שמינה והכחיש" (ירו' ב"ק ט, א — 4). (עב) "שלא תתעבר ויכחיש יופיה" (יבמ' לד ע"ב).

השימוש בקל מצוי בלשון חז"ל בצורת הפעול: "כחושה", והצורה המקראית חזרה בבבלי ⁶⁷.

61 בתר"י באפעל: 'עד דלא אחמע', ראה להלן בפרק הבא על ארמית.

62 בקג"נ: וחימיצו. ויש גם בנתפעל: "וחמץ שנתחמץ" (ת' יו"ט א, ה). ובמקרא: "כחיתחמץ לבב" (תהל' עג, כא).

63 והוא שונה ביסודו מ"טען" ² ("מטעני חרב" — ישע' יד, יט) — ראה מילונים מקראיים. 64 ראה שם בח"ג, כי כך הוא בקג"נ ובקטע כ"א, אבל מרגליות גרס: "הטעין לחמורו חמשה סאיין".

65 ואיני מתייחס לדעות הפרשניות על "תשכח ימיני" (תהל' קלו, ה) = תכחש.

66 אין ממנו במשנה.

67 יאסטרוב ובי (2326) מביאים לכאן "כוחשים היו" (בר"ר נג, תיא' אלבק 556), אך

פסק — במקרא 'פסק' בקל (1) ובפעיל (1). בלשון חז"ל מצוי 'פסק' בהוראות חדשות שאינן במקרא, ובין השאר בקל ובהפעיל ללא הבדל משמעות: 'חדל ממעשה', 'חדל לעסוק בו' — קל: "אינו מתחיל א(י)לא ממקום שפסק" (ספרא אחרי ד, ב — פב 1), "כל קטן אינו פוסק" (שקל, א, ג — כ"ק). "כיון שפוסק מדברי תורה..." (ספ"ד מג — 96), "כשיפוסק מזובו" (ספרא זבים ה, א — עז 2), "כשתפוסק מזובה" (ספרא זבים ט, א — עט 2, כ"ר)⁶⁸. (ע2א) "וממקום שפסקתי הוא מתחיל... ממקום אשר פסק משם מתחיל" (בר"ר ק — לישנא אחרינא, 1296). (ע2ב) "כל הפוסק מדברי תורה...", "ע"ז ג ע"ב — וכן בכ"י), "יום שפוסקין בו מלכרות עצים למערכה" (ב"ב קכא ע"ב). הפעיל: (ע1א) "אם התחילו אין מפסיקין" (ירו' קידו' א, ז — סא 1), "נוטל ומפסיק" $3 \times$ (ירו' ברכ' ה, ב — יב 1). "אע"פ שמפסיקין ואוכלין (ו) מפסיקין ואוכלין" (ת' ברכ' ד, בא — 19/11). "המהלך בדרך ושונה ומפסיק (מ)משנתו" (אבות ג, ז [ט]), (ע1ב) "א"ל... רצונך נפסיק" (פסח' ק ע"א). ונמצא חילופין בשימושים זה בצד זה בבבלי: ברכ' לג ע"א בהתייחס לציטטה של המשנה: "אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק (ע1א), אמר רב ששת, לא שנו אלא נחש אבל עקרב פוסק" (ע2ב). ושם לב ע"ב: (ע2ב): "אמר רב יוסף לא שנו אלא למלכי ישראל, אבל למלכי עכו"ם פוסק", ולידו (ע1ב) "מיתבי המתפלל וראה אם בא כנגדו, ראה קרון בא כנגדו לא יהא מפסיק, אלא מקצר ועולה". (ע2א) "הא דאפשר לקצר, יקצר, ואם לא פוסק, אפשר לקצר מקצר, ואי לא מפסיק"⁶⁹.

פשע / פסע — במקרא פעם אחת בקל: "אפשעה בה, אציתנה יחד" (ישעיה כז, ד)⁷⁰.

ובלשון חז"ל (ע1א) בקל: "עליו אי אתה פוסע בו פסיעה גסה... שלא יפסע בו פסיעה גסה... פוסע פסיעה יתרה" (מכ בחודש יא — 245), "לא תהא פוסע פסיעה גסה" (מכ דרשב"י כ, כג — 157, על-פי מדה"ג). "הפוסע פסיעה אחת, הרי הוא מתחייב בנפשו" (ספ"ב קס — 220). וכנגדם (ע2א, ע2ב) בהפעיל⁷¹: "היוצא מבית-הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה"

רוב הגירסאות: כחשים, ובכ"י וטיקאן 30 (דפו"צ, עמ' 79): כחשים. וגם מצד העניין יש לשייכו ל-כחש, כפי הערת המהדיר שם: "כוחשים שקרנים היו" (ויאסטרוב הביאו גם בהוראה מס' 2); ואכן צמוד המדרש לעניין הפסוק "כחש מעשה זית" (חבק' ג, יז) — בהשאלה מליצית (= לא נתן פרוי).

68 "כשתפסוק" גם בכ"י וטיקאן 31, וכן בד"ו. בהוצ' וייס (ועל-פיו בקונקורדנציה): "כשתפסיק" בהפעיל.

69 כך ברב אלפס, ראה בהערת הגיליון בש"ס, ויש בכך חילופין בין גוסח ארץ-ישראל — בבל (יבוא בדיון נפרד).

70 וראה GK § 10 h על החריגה בניקוד השי"ן.

71 בלח"א (ע1א) מצוי אמנם בהפעיל: "אם היה מפסיע בין קורה לחברתה" (ת' כלא'

הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל [25]

(ברכ' ו ע"ב, וראה כך גם ברכות מג ע"ב $2 \times$) 72. "אל תפסיעו פסיעה גסה" (בר"ר צד, כד — 1172), אבל בכ"י וטיקאן 30: "אל תפסעו", וכן ברוב כתבי היד 73. "מאי מכליב, ר' יוחנן אמ' מפסיע" (מו"ק י ע"א) — כ"י וטיקאן 109. ובכ"י וטיקאן 134: יפסיע.

ונמצא חילופין: "ולא פסעתי על ראשי עם קדוש" (מגילה כז סע"ב) — וכן בכ"מ. אך ראה: "מי הוא שמפסע על ראשי עם קדוש" (יבמות קה ע"ב) — אבל כ"מ: מפסיעין על ראשי העם" (הוריות יג ע"ב) — כ"מ. וייתכן על-פי הכתיב, ששימוש זה גם בבניין פיעל 74.

רחש — במקרא (1 יחידאי) קל (פ"י): "רחש לבי דבר טוב" (תהל' מה, ב). (ע"א) — קל (פ"ע): "מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין" (מנח' ה, ח — כ"ק ט = ספרא גובה יב, ז — יא 1 = ויק"ר ג, ז — מרגליות עב באות' זעירות = תנחומא, בובר ז) 75.

(ע"א) — "הוה שפתותיו (ד"ו: שפתיו) רוחשות עמו בקבר" (ירו' ברכ' ב, א — ד 2, שרי"ר 6). "שפתיו רוחשות עמו בקבר" (ירו' מו"ק ג, ז — פג 3 = שם שקל' ב, ז — מז 1).

פיעל: "שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר" (ירו' שקל' שם, שם) 76. (ע"א) הפעיל (פ"ע): "מיכן שהוא צריך להרחיש בשפתותיו" (ירו' ברכ' ד, א — ז 1, כ"י וטיקאן 133: בשפתיו. ושם עוד: "כיצד מרחיש בשפתיו").

"בכנים, ויהי מרחישות תחת גופי" (בר"ר צו — 1196, ויש כ"י: "מרחישות מתוך גופי"). "יהיה עפר שתחתי מרחיש מכל מקום" (בר"ר צו — 1239, וכן בכ"י) — אין ח"ג.

(ע"ב) תפילה (פ"י): "לשונך ירחיש רננות" (ברכ' יז ע"א).

[פיעל (פ"ע): "כוס של צונן וריחשה" (פסח' פח ע"ב)].

שחר — 1 במקרא כפ"ע: "עורי שחר מעלי" (איוב ל, ל) = נעשה שחור 77.

ד. ז — 1/79), אך בכ"י ובדפ': "מפציע". ונראה לי, שתולדתו מ'פסה' = התפשט, ואין עניינו לכאן. וראה גם בת' בכורות ה, ד.

72 בכ"י פירנצה: "אל יפסע".

73 וראה גם: "אל תפסיעו פסיעה גסה" (תענ' י ע"ב $2 \times$), אבל בכ"מ: "תפסעו" $2 \times$, וראה במהדורת מלטער, עמ' 36.

74 ראה בח"ג לעיל דוגמות, שניתנות להסבר כפיעל, או: "אם היה דרכו לפסע אסור" $2 \times$ (ירו' כלא' ו, ג — 3), בכ"י וטיקאן 133: לפסיע $1 \times$. ביבמות קה ע"ב, שהוזכר לעיל: "אגב יוקריה הוה מפסע ואויל", והשימוש בבניין פעל רגיל בארמית יהודית (עיין יאסטרוב במילונו), ואף בסורית. במילונו של ברוקלמן, עמ' 582, עולה דוגמה אחת גם באפעל.

75 בלח"א (ע"א) מצוי בהפעיל, אך בהוראה שונה: "וכי מאחר שמרחיש הוא מבאיש, אלא מבאיש ואח"כ מרחיש" (מכ"י יסע — 167, והשווה מכ"י דרשב"י — 112) = העלה רימה ותולעה.

76 ועיין עליכך בערכי המילון החדש וכו', כרך א, תשל"ב, עמ' 119.

77 וראה טור-סיני בפירושו לאיוב, עמ' 282: עורי אשר מעלי (עלי) נעשה שחור. השחיר ונשרף עליי (הצירוף עצמו הוא בעיית').

[26]

מנחם מורשת

ובלשון חז"ל בא השימוש בהפעיל בהוראה זו: (עא) "שאינ ממתנינים לה שמא תשחיר" (פרה א, א). "היו... לבנות והשחירו" (נגע' א, ה [ו]), "שמשנעקר הוא משחיר" (ת' נדה, ג, יא — 6/644).

(ע2א) "ומשם משחירין" (תנחומא עקב ג — בובר 6). "והשחירו שיניו מן הצומות" (ירו' שבת ה, ג—ז 3). (ע2ב) "למעוטי דם המשחיר" (כרי' כב, ע"א).

עוד מצויים חילופי הפעיל/קל בין כתב־יד של ארץ־ישראל, ובין נוסח ארץ־ישראל-בבל, המעידים על מסורות שונות ועל תת־לשונות, שהילכו זה בצד זה, ואדון על־כך אי"ה בנפרד במקום אחר.

ג) השפעת הארמית

טעמו וטיבו של תהליך זה, שיכולנו להתרשם מהיקפו הנרחב, עדיין אינם מחוורים כל צורכם (ראה דיון על־כך בסיום), אך יש יסוד לחפש את הסבר התופעה על רקע השפעת הארמית, אם זו בהשפעתה הישירה בדרך של שאילות צורניות ממנה או כהשתקפות בבואתה. א' בנדויד אמנם מציין¹, כי "ההקבלות בלשונות השכנות אינן רווחות במידה מרובה כבעברית"², אך אנלוגיה שיטתית קצרה מעוררת הרהורים אחרים. בעקבנו אחר פעלים מסוימים מאלו שעסקנו בהם לעיל בהשוואה לרווח בניבי הארמית נמצא, שהם משמשים בניבי ארמית שונים בבניין אפעל המקביל להפעיל הערבי.

כאשר שת"י הלשונות שימשו זו בצד זו, כבשה הארמית והלכה³ עד שהטביעה חותמה בתחומים רבים בלשון חז"ל. בין השאר הביאה לתמורות באוצר המלים והשורשים⁴, לשינויים מורפולוגיים, וסביר להניח, שכיווני השפעתה לא פסחו גם על השימוש בבניינים השונים. לא באנו למצות בהשוואותינו את כל החומר, שהובא בפרקי דיוננו, אך גם מן המימצאים שיובאו להלן ניתן להתרשם, כי אמנם היה לארמית חלק בתופעה הנידונה. ננסה למצוא את שימוש אפעל בניבי הארמית, בעיקר בתרגומים היהודיים ואף בתרגומים ארמיים אחרים⁵ לפסוקי מקרא, וניווכח פעמים רבות, ששימוש הקל במקרא מתורגם באפעל באותו שורש, שהערנו על

- 1 ל שוֹן מִקְרָא וְל"ח עמ' 483, הערה ראשונה.
- 2 ספרי הדקדוק הארמיים המצויים (כגון דלמן לאר"י, שולטסה לאר"ג, אפשטיין לאר"ב) אינם דנים במשמעויות הבניינים לפרטיהם, וקשה המעקב על־פיהם.
- 3 עיין, למשל, י' קוטשר, האנציקלופדיה העברית, כרך ה (תשט"ז), עמ' 966, ולאחרונה הוא בכרך כו (תשל"ד), עמ' 648. וראה גם בספר הנוך ילון (תשכ"ג), עמ' 247, או א' מרגליות, לשוננו כג (תשי"ט), עמ' 49—50.
- 4 ראה בעבודתי לקסיקון הפועל וכו' (דיסרטציה), ירושלים תשל"ב, במבוא עמ' מה—נב.
- 5 במקרה זה אין להניח, שהשפעה הייתה הפוכה (אולי רק בארמית נוצרית).

[27] הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

תפוצתו בלשון חז"ל בהפעיל, ולעתים יתורגם בבניין זה בשורש מקביל, שאינו בשימוש בעברית של חז"ל. והדברים אמורים גם בשימוש חופשי בארמית, לאו דווקא בצמידות למקרא.

א. השפעה ישירה אפשרית מסתמנת בשתי דרכים:

(1) כאשר שורש משותף משמש בשתי שכבות הלשון (מקרא וספרות חז"ל), ומצאנו, כי בלשון חז"ל נפוץ שימוש הפעיל בצד הקל המקראי. ט ב ל — יאסטרוב מביא במילונו (עמ' 517) אסמכתות לאפעל מארמית בבליית, כגון: אטבלינן (נידה ל ע"א) מטבילנא (שבת קח ע"ב), מטביל ליה/ביה (מנח' פה סע"ב), שהוא כמו: וטובל בהן פתו.⁶ אמנם יש להעיר, שאם נמצא אפעל בניב זה בלבד אין מנוס מן החשש, שמא הכיוון הוא הפוך, והשימוש בבניין זה באר"ב אינו אלא הבראזום, בעיקר שהשורש עצמו מצוי גם בניב ארמי מערבי, בשומרונים, ואף בתרגום אונקלוס ובתרגום יונתן (בתר"י לתורה בא שורש: טמש). ובהם בא השימוש בקל (פעל), כפי שהוא במקבילה המקראית.

ט ע ז (לעיל 2, סעיף ז) — בתרגומים למקור היחידאי במקרא "טענו" (ברא' מה, יז) נמצא בשומרונים: 'אטינו' (= אטעינו) באפעל⁷, וכן הוא באפעל אף בפשיטתא. בתרגום הארץ-ישראלי לתורה (ניאופיטי 1) הוא בקל, אך בהערת הגליון גם שם באפעל. וראה כך בשומרונית ובניאופיטי (שוב בגליון) אף בתרגום פועל קרוב אחר "ויעמס" (ברא' מד, יג): 'זאט(ע)ינו'⁸, וראה בתה"ש ל"עזוב העזוב עמו" (שמ' כג, ה): 'אטענה אטען עמה' (ברילל, עמ' 92). וראה בתר"י לשמ' לב, א: ואטעינו. והשורש מצוי בשימוש האפעל בארמית הגלילית, בארמית של התלמוד הבבלי ובסורית — ראה מילונים.

ס פ ד — לשימוש הקל במקרא, למשל, "ויספדו" (ברא' ג, י) בא בארמית נוצרית: 'ואספידו', וכך הוא בתרגום השומרונות ובניאופיטי: "ואספדו תמן הספד רב ותקיף" (והפעם בניאופ' בשוליים בקל: וספידו). בתרגום לאיכה א, יח: 'דאספיד ורמיה על יאשיה' (שפרבר ד, 144).

פ ס ק — מצוי בארמית בקל (פעל), אך הרבה גם באפעל בארמית יהודית (בתרגום, בגלילית ובתלמוד בבלי)⁹, וכן בא שימוש האפעל בתרגום השומרונות, כגון: לשמות יג, כב; שם לג, יא (כתרגום ל'מושי')¹⁰; בארמית נוצרית מתועד השורש בבניין זה בלבד¹¹, ובסורית בשני הבניינים¹².

6 כך י"נ אפשטיין, מ ב ו א ל נו ה " מ , עמ' 27, הערה 4, וראה גם שם עמ' 25, הערה 7.
7 ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרונות ב (המליץ), ירושלים תשי"ז, עמ' 477.
8 שם (המליץ), עמ' 551.
9 ראה דוגמות אצל יאסטרוב במילונו 1200, וי"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, ירושלים—ת"א, עמ' 49, בין הדוגמות בבניונית.
10 והשווה עו א ג " ש ב (המליץ), עמ' 513, 528.

פרח — הערנו על שימושו במקרא בקל ובמעט אף בהפעיל בהוראת לבלוב, עלייה בצמיחה, ובלשון חז"ל מצוי ההפעיל בהוראה של לעוף. בתרגומי המקרא נמצא את האפעל כתרגום לקל, כגון בתה"ש ל"פרח מטה אהרן" (במד' י, ח) — 'כד אפרח', וכן בניאופיטי: 'זהא אפרח', ובתרגום אונקלוס ל"והיא כפרחת" (ברא' מ, י) — 'כד אפרחת' שפרבר א, 66 ובניאופיטי: 'והיא אפרח'. ובארמית של התלמוד הבבלי מצוי שימוש האפעל בשתי ההוראות, ראה בשבועות ל ע"ב ועוד 13.

(ש) ס ט ו — בערוך (כרך ו, עמ' לח) מודגם שימוש האפעל מתרגום יונתן לזכריה ג, א: 'לאסטני' (שפרבר ב 480: לאסטנא), במקור העברי: "לשטנו" (בקל). וראה גם בארמית התלמוד הבבלי: 'ליה ליה רשותה לאסטוני' (יומא כ ע"א).

שים — נמצא באפעל באר"ג, כגון בתרג' ל'שים' קל: 'ואסים אהרן... (ויק' ח, כב—כד) = 'וישים', 'דאסימת מדינן לעפרי' (ישע' כה, ב) — 'וישמת'.

ש מ ט — יאסטרוב מביא את שימוש האפעל בתרגומים, כגון בתרגום אונקלוס לויקרא כו, לד—לה; דברים טו, ב (שפרבר א 214, 317), והשווה בתרגום ניאופיטי לויקרא שם: 'תשמט ית מה דלא תשמטת בשמיטכון', ובתרג' לשמות כג, יא: תשמיטינה 14, וכן בקטעי תרגום ירושלמי לדברים יט, ה (לפי הדיפ') 15 — כל אלה הם במקרא בקל (בשורש 'שמט' או 'שבת'). גם בסורית (ברוקלמן, מילון 785) עולה בין השאר תיעוד באפעל.

ת מ ה — שימוש האפעל נמצא בתרגום יונתן לירמיה יב, ה: 'את חזי ומתמה' (שפרבר ב 165) 16, שלא בתרגום מילולי ישיר, וראה גם בארמית התלמוד הבבלי: "אתמוהי מתמה" (זבחים קיג ע"א; ב"ב צח ע"ב) 17. ובמגילה חיצונית לבראשית: 'ואתמה על כול שפרהא' 18. בתרגום קומראן לאיוב כו, יא: 'זיתמהון' — ומ' סוקולוף רושמו כהפעל/התפעל 19, ונמצא גם בשומרונים 20.

11 ראה במילון לאר"ג, S. Schulthess, *Lexicon Syropalaestinum*, Berlin 1903, p. 160.

12 ראה במילון הסורי C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*², Halle 1928, p. 584 יאסטרוב בערכו 1223, והשווה אפשטיין, דקדוק שם עמ' 48.

13 כך בכ"י לונדון AOD. 27031. ראה עתה בהוצ' ד' רידר, ירושלים תשל"ד, עמ' 117.

14 בתרגום ל"יושל הברזל", שהוא אמנם שרוי במחלוקת הלכתית, אם הכוונה כאן לפועל יוצא או לפועל עומד (ראה גם רש"י לפסוק); בתרגום הנ"ל: 'וישמיט פרזלא מן...'. ולא מצאתיו במהד' גינזבורגר. בניאופיטי: 'וישמט', אך בתרג' א: "וישמט פרזלא" (ראה מהד' רידר, הערה קודמת, עמ' 281).

15 וכך הובא אצל דלמן, דקדוק ארמית יהודית (להלן, הערה 20).

16 ראה יאסטרוב במילונו 1675, והשווה י"ג אפשטיין, דקדוק אר"ב 49 בין דוגמות האפעל שרשם.

17 ראה מהדורת J. A. Fitzmyer, Rome 1966, c. 20/9, ודיון על הפועל ראה אצל

E. Y. Kutscher, "The Language of the Genesis Apocryphon etc." *Scripta Hierosolymitane IV* Jerusalem 1957, p. 31.

18 M. Sokoloff, *The Targum to Job from Qumran Cave XI*, Ramat-Gan 1974, p. 117.

19 ראה עואנ"ש ג(ב), עמ' 218, ועיינין שם דברי ז' בן-חיים בהערותו לשורה 65, ומעיר גם על מקור בבר"ר 1235.

נעיר אגב זה גם על פועל נוסף: בזה — שהובא ממנו שימוש הפעיל בספר מאוחר ובמגילות ים-המלח (לעיל 1, סעיף ב), כתרגום סורי לקל המקראי "בוינו את שמך" (מלאכי א, ו) מזכיר ברוקלמן במילונו²¹ את שימוש האפעל, באותו שורש. ובת"י בשימוש שורש שונה: "כי בזתני" (שמואל-ב יב, י) — דאשטתני. (2) בשורש (או בשורש פועלי) שנתחדש בלשון חז"ל: גבה — מצוי בארמית בקל ובפעל. אבל בקהלת יא, ד "לא יזרע... יקצור" בא במקביל בתרגום (שפרבר ד 166): 'לא מגבי אגר' (= אינו גובה), בניקוד עליון.

סדר — ברוב גיבי הארמית (מערביים ומזרחיים) גפון לרוב בפעל, אבל בשומרונית עולה גם באפעל; כגון: בתרגום ל"ויערך" (ברא' כב, ט) — 'ואסדר' (המליץ, 549). ובת"א "לתשים לפניהם" (שמ' כא, א) — דתסדר²².

ב. השפעה עקיפה אפשרית מסתמנת, כאשר בשתי הלשונות משמשים שורשים שונים (בחלקם מקבילים כמעטק ההגאים המקובל), ובתרגומים הארמיים לפסוקי מקרא נמצא את צורת אפעל במקום המקביל לקל.

זכר / דכר — ל"ויזכר ה' את בריתו" (שמ' ב, כד; ושם ו, ה), בניאופיטי: 'ואדכר' × 2. [בת"א ובתרי"י: 'ודכיר' (קל)]. אין, איפוא, להתפלא על צמיחת השינוי במדרש חז"ל בצמוד לפסוק מקראי (הפעיל במקום קל): "ולא עוד אלא שהיזכרתו, לא לבד הזכרתו. הד"ה דכתיב (ברא' ה, א) 'ויזכר אלהים את נח וכו'" (פסיק' דר"כ, מהד' מנדלבוים 148), וראה לעיל, הערה 58. — בארמית נוצרית שם: 'זדכר אלהא לנח', אך שוב בניאופיטי בא כנ"ל: 'ואדכר'²³. גם בקטעי תרג' ירושלמי של קהלה²⁴: 'ואדכיר ה' ברחמוי טבייא ית נח' (הפועל מובא בסוגריים), וראה בת"י לירמ' לא, כא (שפרבר ג 207): 'אדכרי לך עובדי...'. = "זכרתי לך".

חמץ / חמע — למקור היחידאי של פועל זה במקרא (בקל): 'יחמץ' (שמ' יב, לד), בא בתרגום המיוחס ליונתן: 'עד דלא אחמע' (גינזבורגר 118) [בניאור-פיטי: 'עד לא אתחמע'].

טמן / טמר; צפן / טוש — השורש 'טמר', שהוא את ארמי ל'טמן' ול'צפן' מצוי בתרגומים גם באפעל, כשם שמצאנו את 'טמן' בהפעיל בלשון חז"ל. ל'ותצפ-נהו" (שמ' ב, ב) בתרגום אונקלוס: 'ואטמרתיה, ובוודאי ל'הצפינו' (בגיוון סגנוני שם, פס' ג): לאטמרותיה. בתרג' ל'ויטמן', 'ויטמנהו' (ברא' לה, ד;

21 מילון סורי עמ' 64. ובארמית יהודית רושם יאסטרוב בפעל בלבד, ואין לו תיעוד לשימוש האפעל.

22 כך הובא בניקוד כבלי אצל דלמן *Grammatik des Jüdisch-palästinischen Aramäisch*³ Darmstadt 1960, p. 271, והשווה שפרבר א 123 (בניאופיטי: תשווי).

23 דיאז-מאצ'ו במהדורתו מתרגם כפעולה פשוטה (כמו קל).

24 P. Kahle, *Masoreten des Westens II* 1927, p. 15.

[30]

מנחם מורשת

שמ' ב, יב), בת"א ובניאופיטי 'טמר' בקל, אבל שפרבר מביא כתיב יד, שבהם הגרסה: 'אטמר', ו'אטמריה', וכן הוא בוודאי במקום המסופק "ויטמנו" (צורת יפעל בדימוי להפעיל): 'ואטמרו' (מל"ב ז, ח \times 2). ובאר"ב ראה: 'אטמרו יתהו' (לישע' מב, כב). בתרגום כתובים משמש שורש נוסף בהוראה זו: 'טוש'. והנה נמצא "וצפנת" (איוב י, יג ועוד): אטישת. וכאשר לקטע בארמית חדר 'טמן' העברי בשאילה נמצאנו באפעל: "אטמינהו אחתיה" (סוטה מז ע"א) לפי חסרונות הש"ס²⁵ = הטמינה אותו אחרת. וראה עוד: "אטמין לי צונן" (שבת גא ע"א)²⁶, לאטמוני ברמץ" (שבת קמו ע"ב).

רחץ / סחא / שוג — ליד השימוש בבניין קל במקרא בשורש 'רחץ' נמצא בתרגומים שונים את השימוש באפעל בשורש המקביל 'סחא', ומכאן כנראה תולדתם של הרחיץ-מרחץ בהפעיל בלשון חז"ל. כגון: "ל'וירחצו רגליהם" (ברא' מג, כד) בת"א — 'ואסחו', בניאופיטי — 'ואסחון', 'ורחצו רגליכם" (שם ח, ד; יט, ב) בת"א — 'ואסחו רגליכון', בניאופיטי — 'ואסחון'. במקום השני בתר"י ב — 'ואסחו' (בדפ'), וכן בתרגומים למקומות אחדים בספרים שמות וויקרא. וראה בפשיטתא לשמ' כט, ד ועוד או בשומרונית לשמ' ל, יט — 'ויסחי', ולברא' מד, יד בלא תרגום מילולי: 'ואסחיה'²⁷. בארמית נוצרית נמצא במקומות אלו שורש אחר, ואף הוא באפעל: 'אשיגו'²⁸.

יצא / נפק — נמצא בבבלי "האגן עד שלא יוציא תנן, אימא שלא יוציא היום" (עירוב סט ע"א), ובהגהות הב"ח: עד שלא יצא היום, וראה בדק"ס: עד שלא יוציא תני, דהיינו שהבבלי עצמו מפרש "יוציא" = יצא. וי"ב אפשטיין²⁹ משווה את התופעה לארמית, שבביטוי זה בא במקביל השימוש באפעל: אפוקי יומא. וחילופין כאלה בין כתיב יד בתוספתא (מוציא/יוצאה, יוצא; יוציא/יוצאה — כ"ו לעומת כ"ע) ראה, למשל, בח"ג במהד' ליברמן, גשים 256, 36, 48 ועוד. נצביע מתוך כך על דוגמות אחדות מן הפשיטתא³⁰, המתרגם באפעל את הקל המקראי (בשורש אחר) מפעלים שלא הזכרנום בדיוננו, כגון (פ"ע): "שרצו" (ברא' ט, ז) — 'ואולדו'; ופ"י: "תספה" (שם יח, כג) — 'מובד את'. "נגענוך" (שם כו, כט) — 'אהריך', אפעל של שורש 'הרר'. ובת"א: וישבו (ברא' מג, לג) — 'אסחרו', וראה גם ברא' מט, יא; ובשומרונ' : יִסָּב = ואסחר³¹. ויש לכך אסמכתות

25 נמצא בדפוס ראשון (ונציה, שנת רפ"ב) — חסר בכ"י מינכן ובכ"י וטיקאן.
26 וכן הוא בכ"י וטיקאן 108. אפשטיין, דקדוק 48, הביאו בין דוגמות הצווי באפעל, וצוין בטעות שהוא בדף נה.

27 ראה מהד' ברילל Anhag II, p. 16

28 שולטס, מילון עמ' 203.

29 ראה מבוא ל'גוה"מ, עמ' 514, אף על פי כן רואה הוא זאת כ"פירוש רחוק", ומנסה ליישב את שימוש הלשון בדרך אחרת, ונראה לי לפי הנ"ל שאין צורך בכך.

30 העמידני עליהם ידידי ד"ר ע' אבינרי — ותודתי שלוחה לו על כך.

31 ראה עואנ"ש ב (המליץ), עמ' 536.

הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל

[31]

רבות גם בתרגום השומרוני³². אמנם לעיתים קשה ההכרעה אם האל"ף בהן היא פרוסטיטית או תחילית של הבניין, כגון: 'שרצו' (שהובא לעיל) — 'ארפסון', ושם ת, יז: 'ארשרצו'. "קבור" (שם כג, טו) — 'מיתך אקבר' (ושורש זה הוזכר לעיל בסעיף על "הגרירה"). "כעס", "ויקצה" (ברא' מא, י; שמ' יז, כ; שם מג, יא) — 'ארגז', 'ארגזו'. ומקומות מפוקפקים: "ויקח" (ברא' יז, כג) — 'ואנסב'; "וישקל" (שם כג, טז) — 'ואתקל', 'יבשו" (שם ה, יג) — 'ואגברו', ויש בכל אלה להעיד על השינוי בשימוש בין קל להפעיל (אפעל) ללא הבדל במשמעות³³.

(ד) לסיכום

התופעה של המעבר מקל להפעיל ושל השימוש בשני הבניינים זה בצד זה בשורש אחד ללא הבחנה סמנטית ביניהם נצטיירה לפנינו בתפוצתה העניפה. ריכוז החומר בלשון חז"ל והצגתו באנאלוגיה למקרא הצביעו על התגברותו של התהליך בתקופה זו. על אף שמצאנו, כי יש נתונים לראות בארמית על גיבית את אחד הגורמים לכך, אין זה מן הנמנע לסבור במקרים לא מעטים, שהצמיחה היא על קרקע העברית כחלק מהתפתחותה הטבעית של שפה חיה³⁴. בדוגמות מפורעלי ע"י יכולנו לפחות לקבוע כמעט בבירור, שהשימוש הגלוי בהפעיל (במקום הקל או בצדו) הוא תהליך פנימי-אנאלוגי, שהתרחש ללא השפעות חוץ, וסימנים התחלתיים לכך נראו במקרא. בעקבות ריבוי השימוש בעתיד קל, שצורניו בגיזרה זו הודתו להפעיל (אשים-אקים)³⁵, נתפסו הצורות בדרך אנאלוגית כצורנים גזורים בהפעיל, ועם כך גבר השימוש בבניין זה בכל הזמנים, והה"א של תחילית הבניין עלתה בבירור בצורות העבר והמקור הנטוי (השיחו, הריבו; להשית, להריב).

אך בזה אין עדיין הסבר להתפשטות התופעה אף בסוגי פעלים רבים אחרים ללא מגבלה. קשה, למשל, להניח שהסיבה נעוצה בעובדה, שבשימוש ההפעיל הורגשה הטרנסטייביות ביתר שאת (ראה בהקדמה), שכן התופעה לא הצטמצמה לפעלים יוצאים בלבד, אלא היא התרחבה גם לפעלים עומדים רבים (בהלקם אינכואטיבים). כבר הזכרנו, כי מ"צ סגל וא' בנדויד³⁶ הדגישו פרט זה במיוחד

32 הדוגמות צוטטו לפי מהדורת ברילל.

33 אפשר עוד להעיר כי שימושי אפעל במקום פעל נמצאים, למשל, גם בארמית של הוזהר. ראה מ"צ קדרי, דקדוק הלשון הארמית של הוזהר, ירושלים 1971, עמ' 78—79.

34 מ' גושן-גוטשטיין, תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של העברית, ירושלים תשי"א (בשכפול), עמ' 5, מצביע על תופעה דומה בכתבי קראים מיה"ב: "פועל ערבי באפעל מתרגמים להפעיל, אף אם לא מצוי ממנו הפעיל בעברית", ואף הוא מציין שם, שיש לסבור, כי דוגמות לא מעטות צמחו כתהליך עצמאי בעברית עצמה.

35 כבר עמד על העיקרון שד"ל, ביכורי העתים, תקפ"ח, 125, ואחריו בארט — ראה מה שהביא ח' ילון, פרקי לשון, עמ' 43—44.

36 ראה לעיל בהקדמה הערה 1, והערה 3.

בתיאורי ההפעיל, אף מדיוגנו הוברר, כי הדברים יפים לשני הכיוונים גם יחד. בין כך ובין כך נראה, כי בניין הפעיל הלך אט אט ואיבד את ייחודו הקאוזטיבי³⁷. א"ה וייס הביע השערה פשטנית מדיי בסברו, כי ריבוי ההפעיל גובע מכך, שכביכול נוח באמצעותו לקצר בדיבור על ידי השמטת המושא (כגון: "לא הפסיד", "משויציא")³⁸, כעין דרך אליפטית, שהרי למעשה אין זה מגזע תיאורטית אף בכל בניין פעיל אחר. נראה לנו סביר יותר לשייך לכאן את הסברה, שהביע פרופ' ז' בן-חיים³⁹ לגבי תופעה דומה בלשון חז"ל, המצביעה על קווי אופי של לשון עממית חיה. בדיבור העממי גיכרת, כנראה, נטייה להעדפת הצורה הגזורה (כפי שהוער שם לעניין ההכפלה בפיעל) על פני השימוש בקל, שכן היא נחשבת אצל הדובר הפשוט לאקספרסיבית יותר. מסתבר, כי לפנינו חוליה נוספת לאימות הנחה זו. גם בשימוש ההפעיל (כמו בפיעל ללא הבלד מן הקל) הייתה בתחילה כעין היפעלות לחיזוק ההבעה, כסממן של הפלגה או רוממות מדומה בלשון (ומצאנו אמנם שימוש לכך בפיוט), ואין לחפש כאן תיאוריה מיבנית או פונגטית. החילופין האוטומטיים ליד פסוקי מקרא וכן ההבדלים בגירסאות שבין כתבי-היד או בהשוואת מקורות מקבילים בנוסחי ארץ-ישראל לעומת בבל (שאציגם א"ה במקום אחר) בכוחם להוכיח בעליל, כי השינויים הללו הם גטולי כל משמעות אובייקטיבית. המעברים נמשכו אחר-כך גם ללח"ב, כשהלשון העברית כבר מתה והפכה בעיקר לשפת הספר או הצטמצמה לדיון בבית-המדרש.

כאמור, הלכו וניטשטשו במשך הזמן בהדרגה ההבחנות בשימושי הבניינים. כמו שהזכיר פרופ' בן-חיים על הטשטוש, שחל בפעלים רבים בל"ח בין קל לפיעל⁴⁰, נמצא כך שימושים חופפים ללא הבלד גוון גם בין פיעל להפעיל, ונרמזו בזה רק לדוגמות אחדות: ביטל/הבטיל⁴¹, ליווה/הלווה⁴², מתקנין-מתקנין⁴³ = הכין

37 למשל, K. Albrecht, *Neuhebräische Grammatik*, München 1913, S. 110–111. מצמצם את שימוש הפעיל לשתי ההוראות הבסיסיות בלבד (קאוזטיב ואינכואטיב).

38 משפט לשון המשנה, עמ' 54. וראה זה פלא, שי' אבינרי (לעיל, הערה 58) רואה בשימוש ההפעיל משום הכבדה בלשון דווקא.

39 ז' בן-חיים, לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 241–242 (= קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ירושלים תשל"ב, עמ' 54–58).

40 לשוננו, שם, עמ' 236–241, פרק ו' (= קובץ מאמרים וכו', שם, עמ' 49–53), ומוסיף שם: "ודאי בהדרגה"; ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 184–185, מנסה להשיג עלי-כך, אך בדוגמות שהביא אין משום שכנוע לטיעונו נגד בן-חיים. ילון, שם עמ' 185, מציין מרד"ק, מכלול כ, ע"ב, שפיעל והפעיל מורים על רוב פעולה.

41 כגון: "שור שביטלו ממלאכתו" (ב"ק עט ע"ב, בכ"י המבורג: שבטלו), "ללהבטיל את העם מן המלאכה" (סוכה ה, ה ת' שם ד, יא) = השבית, גרם לבטלה (ע"א) "ומבטלין אותו מתורתו" (בר"ר צב – 1136), "הקב"ה הבטיל את מעשיו" (משנת ר"א 209), וליד 'בטלה' נמצא גם משקל 'הבטלה' בכ"י – ראה שנתון בר – אילן יא (תשל"ג), עמ' 192–193, ורמזים גם בקל: לא יבטל אדם מי (יבמ' ו, ו/ז), ולידו באפעל קל: ליבטל (יבמ' שם), ועוד בלא ניקוד: לבטל (אבות ב, טז) – ראה ג' הנמן, תורת הצורות, מסורת כ"י פרמה, עמ' 155. וראה ילון, מבוא

הפעיל ללא הבדל מן הכל בלשון חז"ל [33]

(ובמקרא: רננו/הרנינו), ואחרים אף בשימוש בשלושת הבניינים גם יחד באותה משמעות: דובקין/מדבקין/מדביקין⁴⁴, טובל/מטבל/מטביל, סודר/מסדר/מסדיר⁴⁵; רוחש/מרחש/מרחיש, פוסע/מפסע/מפסיע (ראה לעיל בסעיפיהם). מן התיאור שהצטייר בדברינו ניכר, כי השימוש בהפעיל בהוראת הקל יכול להיחשב (כדין הפיעל) כאחת מהתכונות התקניות של לשון חז"ל. בבואנו לתאר את דקדוק לשון חז"ל על-פי מימצאים במקורות מהימנים, תהיה תופעה זו ראויה לאיזכור במסגרת הדיונים על שימושי הבניינים והוראותיהם.

לניקוד המשוה, 147–149. ועיין בח"ג לברכות ב, ה: "לבטל ממני", בקג"ב: לבטול.

42 "אברהם הילווה עם המלאכים" (ת' סוטה ד, ו—12/299), בכי"ו: "אף המקום ברוך הוא הלווה את בניו ארבעים שנה" (= הלך יחד עם). וכתב דו-משמעי: "מפני שמלאכי השרת מלווין אותו" (ת' שבת יז (יח), ב—22/136), והרגיל הוא בפיעל. ולא בכדי ציין ח' ילון לשובנו כג (תשי"ט), עמ' 222, שאין לבטל שימוש שה"פ "הקטלה" = הלוויה, כגון: "ופטרנוה בלא הלוויה" (יר' סוטה ט, ו—כג 4). ובארמית: בת"א ובת"ר לברא' יב, כ: ואלוואו (שפרבר 18, גינבורגר 21), וכן לברא' יח, טז: לאלוואיהון (שפ' 24, גינז' 29).

43 "תיקנתם שווקים, תיקנתם גשרים" (ע"ז ב ע"ב) לעומת: "להתקין לו בית תלמוד" (בר"ר צח—1188). או: היכן שורי שפיקדתי אצלך (ת' ב"ק ח, ז—18/361), כ"ו: שהפקדתי, ועוד כהנה. כגון לעיל: החזיר/חזור (ראה עמוד 265 הערה 33).

44 כגון: "ודובקין בדבק ותופרין בגידין" (יר' מגילה א—עא 4 למעלה), "שופר שנסדק ודיבקו" (ר"ה ג, ו/ד—כך בכתבי-היד), הרוצה להדביק... מדביק ועושה לו (ב"ב יג ע"ב—כ"י המבורג), ובהפעיל מצוי במקרא. ואין אלה אלא הדגמות בלבד.

